

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI ALOQA, AXBOROTLASHTIRISH VA
TELEKOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI DAVLAT QO'MITASI
TOSHKENT AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI

O'zbek va rus tillari
kafedrası

MUSTAQIL SHUG'ULLANISH UCHUN DIDAKTIK
MATNLAR VA TOPSHIRIQLAR
(Rusiyzabon maxsus fakultet talabalari uchun)

TATU Ilmiy-uslubiy kengash muhokamasida tasdiqlangan
(13.05.2014 йил 9-sonli bayonnoma)

Mas'ul muharrir: S.X. Abdullayeva

Tuzuvchi: Radjabova Z.B.

Taqrizchilar: f.f.n, dots. A.Rafiyev,

f.f.n, dots. M.X. Axmedova

Qo'llanma rusiyzabon maxsus fakultetning iqtidorli talabalariga mustaqil shug'ullanish uchun mo'ljallangan. Kiritilgan matnlar harbiy sohaga taaluqli bo'lib, ular turli mavzular asosida berilgan. Qo'llanmadan barcha guruh talabalari ham foydalanishlari mumkin

SO'Z BOSHI

“Davr bizdan o'quv-tarbiya jarayonini, milliy kadrlar tayyorlashni tashkil etish va takomillashtirishga jiddiy e'tibor berishni talab qilmoqda. Bu jarayon eng zamonaviy talablarga javob berishi, harbiy fanning eng so'nggi yutuqlarini, jangovar harakatni olib boorish tajribasini, shu jumladan chet el tajribasini ham hisobga olgan holda amalgam oshirilishi kerak,-deydi prezidentimiz I.A.Karimov.

Bunda Markaziy Osiyo mintaqasining xususiyatlarini nazarda tutish, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Amir Temur, Bobur singari buyuk ajdodlarimizning sarkardalik qobiliyatlarini, harbiy san'atlarini va strategic tafakkurlarini o'rganish, ulardan saboq olish zarur”. Shu jihatlarni e'tiborga olgan holda didaktik matnlar ushbu ishning asosini tashkil qiladi. Ular jonli o'tmish bilan buyuk kelajakni uzviy bog'lab turishga, bo'lajak aloqachi ofitserlarning o'zlarini ulug' ajdodlarimiz merosining munosib vorislari deb his qilishlarida o'rni alohida. Shuningdek, ikkinchi jahon urushida jasorati bilan nom qoldirgan o'zbek o'g'lon va qizlarining nemis bosqinchilariga qarshi olib brogan hayot yo'llariga oid didaktik matnlar va ularga berilgan topshiriqlar hamda mustaqillik yillarida o'zlarini hayot yo'llarini Vatan mudofaasi uchun bag'ishlagan insonlar haqidagi materiallar milliy ma'naviyat, mafkurani shakllantirishga da'vat etadi deb hisoblaymiz. Chet el armiyalariga doir matnlar ham yangi ma'lumotlar beribgina qolmay, u Vatanga sodiq aloqachi kadrlar bo'lishga da'vat etadi.

Taqdim etilayotgan didaktik matn va topshiriqlar mustaqil shug'ullanish uchun barcha talabalarga qo'l keladi.

O'zbek tilini o'rganaman

TIL-MA'NAVIYAT KO'ZGUSI

Har bir xalqning o'z tili, urf-odatlar, an'analari bo'lgani kabi, O'zbekiston Respublikasida davlat tili hisoblanadigan — o'zbek tili jahondagi 6912 ta tillardan biridir. E'tiborli tomoni shundaki, ushbu 6912 tildan 347 tasining har birida kamida bir million kishi gaplashadi. Bu — dunyo tillarining 5 foizini, sayyoramiz aholisining esa 94 foizini tashkil etadi.

Aksincha, tillarning qolgan 95 foizida jami aholining 6 foizi so'zlashadi, xolos. Etnologlarning ma'lumotiga ko'ra, Osiyoda — 2200, Afrikada — 2060, Okeaniyada — 1300, Amerikada — 1000, Yevropada esa atigi 230 ta til mavjud ekan. Qiziqarli jihati shuki, jahonda mavjud tillarning yarmida dunyodagi 8 ta mamlakat aholisi so'zlashadi, xolos: Papua-Yangi Gvineyada — 832 ta, Indoneziyada — 731 ta, Nigeriyada — 515 ta, Hindistonda — 400 ta, Meksikada — 295 ta, Kamerunda — 286 ta, Avstraliyada — 268 ta, Braziliyada 234 ta til mavjud.

Shuni e'tiborga olish lozimki, tillarning aniq sonini hech qachon hisoblab bo'lmaydi. Chunki bu davr shiddat bilan o'zgaruvchan zamondir. Uning shiddati ayrim tillarning umuman yo'qolib ketishiga olib kelmoqda. Buni shundan ham bilsa bo'ladiki, keyingi bir necha o'n yilliklarda 6800 dan ortiq tilning deyarli yarmi yo'qolib ketish xavfi ostida turibdi. Bunga turli xil urushlar, urbanizatsiya, g'arblashtirish, diskriminatsiya, kasallik, ochlik, aholining ko'chishlari kabi ko'plab omillar sabab bo'lmoqda. Jumladan, alyaskalik 83 yoshli Meri Smis (Mary Smith) "Eyak" tilida gapiradigan oxirgi inson ekanligi lingvistlar tomonidan e'tirof etilgan.

Bunda jahondagi mavjud tillarning faqat 1/3 qismigina yozuvga ega ekanini hisobga olsak, yo'qolib borayotgan tillardan kelajakda nom-nishon ham qolmasligiga amin bo'lamiz. Xususan, ayni paytda Afrikadagi tillarning 80 foizi o'z orfografiyasiga ega emas.

Bugungi kunda jahonda eng ko'p gapiriladigan tillar sifatida xitoy (13,69 foiz), ispan (5,05 foiz), ingliz (4,84 foiz), hindu (2,82 foiz), portugal (2,77 foiz), bengal (2,68 foiz), rus (2,27 foiz), yapon (1,99 foiz), nemis (1,49 foiz), tillarini sanab o'tish mumkin.

Hozirda ommaviylashib, kundalik hayotimizga kirib borayotgan internet ham tillar rang-barangligidan iborat. Ushbu tillarning 68 foizini Yevropa tillari tashkil etsa, 32 foizi Osiyo va orta Sharq tillari hisoblanadi. Jumladan, ikki eng ko'p qo'llaniladigan til ham ingliz (35,2 foiz) va xitoy (13,7 foiz) tillaridir.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar jahondagi mavjud tillar xususida edi. Bevosita o'zbek tili haqida gapiradigan bo'lsak, bu — o'z o'rniga ega bo'lgan tillardan biri sanaladi. O'zbekiston bilan qardosh respublikalarning barchasida o'zbek tilida gaplashuvchilar topiladi. Hozirgi kunda dunyoda o'zbek tilida gapiruvchilarning soni 25 milliondan ortadi.

Xususan, Afg'oniston Konstitutsiyasida pushtiy, dariy va o'zbek tilining qonuniyligi belgilab qo'yilgan, bu yerda o'zbek tilida so'zlashuvchilar soni 2,5-4 mln. kishi atrofida. Tojikistonda 1,2 mln., Qirg'iziston va Saudiya Arabistoni mamlakatlarining har birida 550-600 mingdan, Turkmaniston va Qozog'iston davlatlarining har birida 320-330 mingdan, O'zbekistonda esa 18 mln.dan ortiqni tashkil etadi.

O'zbek tilining tarixiga nazar soladigan bo'lsak, uning qadimiy tillardan biri ekanini bilishimiz mumkin. O'zbek xalqining ajdodlari qadimda xorazm, baqtriya, so'g'd tillarida gaplashishgan. VI asrdan esa turk hoqonligi tomonidan zabt etilgan Turkistonda mahalliy aholi oddiy va osonligi uchun turk tiliga o'ta boshladi. Bu davrdan turli buyumlarda yozilib, bizgacha yetib kelgan O'rxun-Enasoy yozuvlari — To'nyuquq, Kultegin, Bilga hoqon bitiklarini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, dastlabki turkiy asarlar — "Devonu lug'otit turk", "Qutadg'u bilig" ham XI asrda yaratilgan.

Bu til, ayniqsa, Temuriylar davrida rivoj topdi. Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur bu tilda betakror asarlar yaratdilar. Jumladan, Navoiy bu tilning fors tilidan ham boyligini o'z asarlari orqali, shuningdek, "Muhokamatul lug'atayn" ("Ikki til muhokamasi") asarida

isbotlab berdi. Mahmud Zamaxshariy esa XII asrdayoq “Muqaddimatul adab” asarida 6000 dan ortiq o‘zbek-turk so‘zlari bilan bog‘liq so‘zlarni sanab o‘tgan. Bu tilning rivojiga Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy, Turdi, Munis, Mashrab, Ogahiy ham alohida hissa qo‘shganlar. Zamonaviy o‘zbek tilini tizimlashtirish — XX asrning avvalida boshlandi. Bu yo‘lda 1921- yilda o‘zbek tili va orfografiyasiga bag‘ishlangan o‘lka s‘yezdida jadidlar tomonidan tegishli qarorlar qabul qilindi. O‘zbek tili maktablarda alohida fan sifatida o‘qitila boshlandi. Bu esa o‘zbek tili darsligining yaratilishiga asos bo‘ldi. 1919 -yilda Elbekning “Bitig yo‘llari” darsligi, so‘ngra 1921- yilda “Yozuv yo‘llari” bosilib chiqdi. 1924- yilda avvalgilarga nisbatan birmuncha mukammal bo‘lgan “O‘zbek tili darslari” kitobi Shorasul Zunnun, Munavvar qori, Qayum Ramazon tomonidan chiqarildi.

1925- yilda Abdurauf Fitrat o‘zbek tili grammatikasiga oid “Morfologiya” asarida avvalgi olimlar tomonidan qilingan ayrim xatolardan chetlashib, fonetika, morfologiya, sintaksis bo‘yicha qimmatli ma’lumotlarni yozib qoldirdi.

1929- yilda o‘zbek tilining alifbosi arab yozuvidan lotin yozuviga o‘tdi. 1940 yilda esa lotin yozuvidan kirill alfavitiga o‘tildi. Shu tariqa o‘zbek tilining lug‘ati o‘z ekvivalenti bo‘lgan rus so‘zlari hisobiga “boyidi”: masalan, muallif — avtor, ziyoli — intelligent g‘oya — ideya, mafkura — ideologiya. “Eskicha” so‘zlarni qo‘llagan olimlarga nisbatan panturklar yorlig‘i yopishtirildi. Aksincha, ruscha so‘zlarni ishlatish taraqqiyot va rivojlanish omili sifatida olqishlandi. Shu bilan birga rus tiliga ajratilgan soatlar o‘zbek tiliga ajratilgan soatlarni qisqartirish hisobiga ko‘paydi.

Vaziyat faqat milliy ozodlik harakatlari davrida o‘zgarib, O‘zbekiston mustaqilligi tomon ilk bor olg‘a qadam qo‘yildi. 1989- yil 21 -oktabrda o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berildi. Unutilgan o‘zbek so‘zlari tiklana boshlandi.

1993- yilda “Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosini joriy etish to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasining qonuni qabul qilindi. 1995- yil 6- mayda ushbu qonunga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi.

1992- yilda qabul qilingan Konstitutsiyaning 4-moddasiga muvofiq: “O‘zbekiston Respublikasining davlat tili o‘zbek tilidir. O‘zbekiston Respublikasi o‘z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an‘analari hurmat qilinishini ta’minlaydi, ularning rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratadi”.

Узбекский алфавит (O'zbek alifbosi)

Буквы (harflar)	Произношение (talaffuz)	P p	пэ
A a	а	Q q	среднее между звуками “ка” и “ха”
B b	бэ	R r	рэ
D d	дэ	S s	сэ
E e	э	T t	тэ
F f	фэ	U u	у
G g	гэ	V v	вэ
H h	мягкое “хэ”, произносится без усилий	X x	твердое “хэ”
I i	и	Y y	йэ
J j	джэ (иногда жэ)	Z z	зэ
K k	кэ	O' o'	среднее между звуками “о” и “у”
L l	лэ	G' g'	среднее между звуками “гэ” и “хэ”
M m	мэ	Sh sh	шэ
N n	нэ	Ch ch	чэ
O o	о	Ng ng	нг (звук состоящий из двух букв)
		‘ (tutuq belgisi)	апостроф, используется для обозначения твердого знака

Буква “а” обозначает гласный звук [a], который приближается к русскому [a] в безударной позиции. В сочетании с согласными звуками произносится несколько мягче (за исключением, позиции после букв q, g', h).

Misollar (Примеры)

ana – вон, вот

mana – вот

aka – старший брат

uka – младший брат

aka-uka – братья

ana aka – вон (вот) старший брат

mana uka – вот младший брат

mana aka-uka – вот братья

Буква “i” обозначает звук [i], который менее энергичен и более краток, чем русский [и]:

ip – нитка

igna (nina) – игла, иголка

iz – след, следы

imzo – подпись

Прочитайте (o'qing):

Mana ip (Вот нитка). Ana ip (Вон нитка). Mana nina (igna) (Вот иголка). Mana iz (Вот след). Mana imzo (Вот подпись).

Буква “o”. При произношении звука [o] язык лежит на дне рта, а кончик его удален от зубов. [o] произносится более открыто по сравнению с русским [о]:

non – хлеб

bola – дитя, ребенок

ol – бери

olma – яблоко

Mana non (Вот хлеб). Mana bola (Вот ребенок). Karim, nonni ol (Карим, возьми хлеб). Lola, olmani ol (Лола, возьми яблоко).

Tanlangan kasbda o'zbek tilining o'rni.

HARBIY TA'LIM

Qurolli kuchlarning qo'shin turlari va maxsus qo'shinlar uchun kadrlar tayyorlash orqali harbiy ta'lim amalga oshiriladi. «Harbiy ta'lim» da ofitser va boshqa harbiy xizmatchilarning amaliy faoliyati uchun zarur bo'lgan fundamental bilimlar, ya'ni ijtimoiy fanlar, fizika, matematika, ximiya va h.k., shuningdek, maxsus harbiy fanlar o'qitiladi.

Harbiy ta'limning paydo bo'lishi va rivojlanishi harbiy fan hamda harbiy san'atning rivojlanish tarixi bilan uzviy bog'liq. Harbiy ta'lim maxsus ta'limning mustaqil sohasi va harbiy kadrlarni tayyorlash tizimi sifatida pivo bo'lishi Yevropaning qator mamlakatlarida 17- asr oxiri va 20- asr boshlarda maxsus harbiy o'quv yurtlari tashkil etishi bilan bevosita aloqador.

Harbiy ta'limning eng yuqori bosqichi Oliy harbiy ta'limga to'g'ri keladi. Bu ta'lim harbiy akademiya hamda ba'zi oliy bilim yurtlarida beriladi. Tinglovchilar ijtimoiy fanlar, **operativlik** san'ati, umumiy taktika, qo'shin turlari va maxsus qo'shinlarning taklikalari, harbiy san'at, urush tarixi kabilarni o'rganadilar. Texnik jihatdan tayyorgarlikka jiddiy e'tibor beriladi. Bunda jangovar texnika-qurollarning taktik-texnik xususiyatlari, tuzilishi, ularni janglarda qo'llash va boshqalar o'rganishning ahamiyati katta. Ommaviy qirg'in qurollari, ulardan saqlanish yo'llarini bilib olish, harbiy hamda jismoniy tayyorgarlik, chet tilirii o'qish masalalari harbiy ta'limning oliy bosqichida o'rganish ko'zda tutiladi.

O'rta harbiy-texnik va harbiy maxsus ta'lim texnik va maxsus bilim yurtlari tizimida amalga oshiriladi. Harbiy bilim yurtlarida malaka oshirish bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy, taktika, umumiy harbiy, umumiy ta'lim va umumtexnik fanlar o'rganiladi.

Boshlang'ich harbiy ta'limda oddiy harbiy xizmatchilarga siyosiy, harbiy va maxsus bilimlar beriladi. Shuningdek, amaliy malakani oshirish ko'zda tutiladi. Qurolli kuchlar Ustavi hamda qurol va jangovar texnika qismlari, ularni qo'llash haqidagi bilimlar boshlang'ich harbiy ta'limda beriladi.

O'zbekiston - mening Vatanim

O'zbek xalqining paydo bo'lish tarixi qanchalik uzoqqa borib taqalsa, uning milliy urf-odatlar, marosimlari ham shunchalik teran tarixiy ildizga ega. Ular xalqning ma'naviy ehtoyojlari zahirida paydo bo'lib, shakllanib, sayqallanib o'z mazmunida shu xalqning orzu – o'ylari, istaklari, turmush tarsi, axloq normalarini mujassam etadi. Shuning uchun ham har bir xalq, elat, millat, ularni ko'z qorachig'idek avaylab-asrab, taraqiy ettirmog'i, kelgusi avlodlarga ma'naviy qadriyat sifatida yetkazmog'i lozim.

Darhaqiqat, an'analar, urf-odatlar, marosimlar va bayramlar xalqning millatning ma'naviyti, qadriyatlarining ajralmas qismi. Prezidentimizning sayi –

harakatlari tufayli jamiyatni ma'naviy yuksaltirish, milliy qadryatlarimizni tiklash, ularning umrboqiyiligini ta'minlash borasida juda katta g'amxo'rliklar qilinmoqda. Bu esa mamlakatimiz kelajagi buyuk bo'lgan yoshlarni milliy qadryatlarimizni tiklashda, ularni mazmunan mohiyatini yuksaklikka ko'tarishda muhim ahamiyatga egadir.

To'y oilaviy bayram bo'lsada, u barcha qarindosh – urug', mahalla ko'y, do'st-u birodarlar bilan baham ko'riladi. Albatta ,bu ijobiy hol. U kishilarda hamjihatlik, ahillik, mehr-oqibat, insonparvarlik kabi fazilatlarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Dunyoda tinchlik va osoyishtalik

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining BMT sammitigi nutqidagi konstruktiv takliflar dunyo jamoatchiligi e'tiborini tortdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning BMT sammiti Mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan yalpi majlisidagi nutqida jahon, xususan, Markaziy Osiyodagi eng dolzarb masalalar ko'tarilgani hamda ularning konstruktiv yechimlari taklif etilgani dunyo jamoatchiligi e'tiborini tortdi. Ayni paytda xalqaro hamjamiyat Yurtboshimiz ilgari surgan fikrlarga o'z munosabatini bildirib, BMT Mingyillik deklaratsiyasida belgilangan ezgu maqsadlarga to'liq erishishda bu g'oyalarning naqadar muhimligini ta'kidlamoqda.

Mamlakatimizda ham davlat va jamoat tashkilotlari tomonidan Prezidentimiz nutqida bildirilgan fikrlarni chuqur o'rganish, tahlil etish hamda keng targ'ibot qilish masalalariga bag'ishlangan tadbirlar tashkil etilmoqda. Oliy Majlis Qonunchilik palatasidagi O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi fraksiyasi tashabbusi bilan O'zbekiston «Milliy tiklanish» demokratik partiyasi fraksiyasi, quyi palataning Xalqaro ishlar va parlamentlararo aloqalar qo'mitasi, Demokratik institutlar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari qo'mitasi hamkorligida tashkil etilgan davra suhbatlari ham ana shu masalaga bag'ishlandi.

Qonunchilik palatasi deputatlari, olimlar, ekspertlar, nodavlat notijorat tashkilotlari vakillari Prezidentimiz nutqida nafaqat Markaziy Osiyoda, balki dunyoda tinchlik, barqarorlikni mustahkamlash, xavfsizlikni ta'minlash, ekologik muammolarni hal qilish, aholi turmush farovonligini oshirish bo'yicha aniq taklif va g'oyalar ilgari surilganiga alohida e'tibor qaratishdi.

Ulug'bek VAFOYEV, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi Spikeri o'rinbosari, O'zXDP fraksiyasi rahbari:

— Vatanimiz mustaqil davlat sifatida qisqa muddat ichida iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ulkan marralarni qo‘lga kiritdi. Yurtboshimiz tomonidan asoslab berilgan mamlakatni isloh qilishning o‘zbek modeli bugun jahon hamjamiyati tomonidan rivojlanishning o‘ziga xos taraqqiyot yo‘li sifatida e’tirof etilmoqda va o‘rganilmoqda.

Ayniqsa, ko‘pgina davlatlarni larzaga keltirgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida taraqqiyotning puxta o‘ylangan o‘zbek modeli o‘zining afzalligini isbotladi. O‘zbekiston dunyodagi kamsonli davlatlar qatorida iqtisodiyotning barqaror yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlaganini xalqaro mutaxassislar qayd etishmoqda.

Mamlakatimiz taraqqiyot yo‘lining eng muhim tamoyillaridan biri, bu — kuchli ijtimoiy siyosatdir. Qolgan barcha qoidalar ijtimoiy vazifalarni hal etishga, aholini ijtimoiy himoyalash, insonning mehnat, ijodiy va ma‘naviy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni ta‘minlaydigan munosib turmush sharoitini yaratishga qaratilgan. Har yili davlat byudjetining 50 foizdan ortiqrog‘i ijtimoiy sohaga yo‘naltirilishi buning yaqqol tasdig‘idir. Mamlakatimizdagi iqtisodiy o‘shish, tinchlik, barqarorlik, millatlararo va dinlararo totuvlik natijasida Mingyillik rivojlanish deklaratsiyasida belgilab berilgan, qashshoqlik, ochlik, onalar va bolalar o‘limi, epidemiyalar va insoniyatning boshqa muammolariga qarshi kurashish yo‘nalishlarida bugun yurtimizda benihoya katta ishlar amalga oshirilmoqda.

Tinchlik va xavfsizlik bo‘lmasa, hech qanday ezgu maqsad, barqarorlikka erishib bo‘lmagligi oddiy haqiqatdir. Prezidentimiz o‘z chiqishida alohida qayd etganidek, BMTning Mingyillik rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda jiddiy to‘siqlardan biri — dunyoning turli hududlarida davom etayotgan urushlar va to‘qnashuvlardir. Afg‘onistondagi hozirgi vaziyat bunga yaqqol misoldir. O‘zbekistonning bu sohadagi qat’iy pozitsiyasi shundan iboratki, Afg‘onistonda barqarorlikni harbiy yo‘l bilan amalga oshirib bo‘lmaydi. Bunda O‘zbekiston 2008 yilda taklif etgan BMT shafe‘ligi ostida 6+3 muloqot guruhi muhim o‘rin tutishi mumkin. Xalqaro hamjamiyat tomonidan mahalliy aholining hayotiy ehtiyojlarini qondirish har tomonlama maqsadga muvofiq. Shu bilan bir qatorda afg‘on xalqining ko‘p asrlik an‘analari, urf-odatlarini hurmat qilinishi zarur.

Akmal SAIDOV, Demokratik institutlar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari qo‘mitasi raisi:

— Jahondagi 192 mamlakat a‘zo bo‘lgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti faoliyatida O‘zbekiston faol ishtirok etib kelmoqda. O‘z tashabbuslarini ilgari surmoqda. Prezidentimiz 1993 yilda BMT Bosh Assambleyasining 48-sessiyasida so‘zlagan nutqida ham juda dolzarb masalalarga e’tibor qaratgan, Orol fojiasi, Afg‘oniston masalasiga alohida to‘xtalgan edi. O‘tgan yillar davomida O‘zbekiston o‘z ichki va tashqi siyosatida bu muammolarni bartaraf etishga alohida ahamiyat qaratib kelayotganini ta’kidlash joiz. Mamlakatimizda Mingyillik

taraqqiyot maqsadlariga erishish borasida ham juda ulkan ishlar amalga oshirildi. Bugun dunyodagi ko'plab rivojlangan davlatlar arboblari, taniqli iqtisodchilari, siyosatchilari O'zbekistonning bu boradagi tajribasini o'rganish kerak, degan fikrni bildirmoqda.

Yurtimizda ijtimoiy hayot farovonlashib borayotgani, inson omili birinchi o'ringa qo'yilayotgani, fuqarolar munosib turmush kechirishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilayotganini birgina onalar o'limi ikki baravardan ko'proq, bolalar o'limi uch baravar kamaygani, odamlarning o'rtacha umr ko'rishi 73 yoshga, ayollarning umr ko'rishi 75 yoshgacha oshganida ham ko'rish mumkin. Ana shulardan kelib chiqib, O'zbekistonda erishilgan yutuqlar jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilgan tamoyillarga to'la mos keladi, deb aytishga yetarli asoslar bor.

Abdumannob RAHIMOV, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati, O'zXDP fraksiyasi a'zosi:

— Mingyillik rivojlanish deklaratsiyasida belgilangan maqsadlarning biri ekologiya, atrof-muhit muhofazasi bilan bog'liq. Hammaga ayonki, Orol fojiasi sababli mintaqamizda o'ta og'ir ekologik vaziyat yuzaga keldi. Bu nafaqat bir yoki ikki mamlakat yoki mintaq, balki butun dunyoning juda katta muammosi ekanini Prezidentimiz har doim uqtirib keladi. Bu gal ham mazkur masalaga alohida to'xtalib, Orol fojiasi yaqin o'tmishda ekologiya muammolariga mas'uliyatsiz munosabatda bo'lishning achchiq sabog'i ekanini ta'kidladi. Darhaqiqat, Orol dengizining qurishi davom etayotgan va uning atrofida gumanitar halokat sodir bo'layotgan bir vaqtda, ayrim davlatlar tomonidan mazkur mintaqaning shundoq ham zaif ekologik muvozanatini butunlay o'zgartirib yuboradigan harakatlar sodir etilayotgani, xalqaro tashkilotlar, xalqaro ekspertlar va mutaxassislar tomonidan ma'qullanmagan, xalqaro huquq normalariga zid keluvchi loyihalar amalga oshirilayotgani BMT Mingyillik rivojlanish maqsadlariga ham, mintaq aholisi manfaatiga ham, mantiqqa ham mutlaqo ziddir.

Dunyoda tinchlik, barqarorlik, ekologik musaffo hayot uchun kurash ketayotgan bir paytda, mazkur davlatlar nafaqat o'zi uchun, balki daryolar quyi bo'g'inida yashayotgan millionlab aholi uchun ham o'nlab bo'lmas muammolar orttirayotganini anglab yetmayotgani kishini hayratga soladi. Yurtboshimiz ko'targan Orol muammosi bilan bog'liq masala jahon hamjamiyati tomonidan tobora faol qo'llab quvvatlanayotgani ushbu ekologik xavf-xatarning oldi olinishiga xizmat qiladi, deb o'ylaymiz. Shuningdek, davra suhbatida so'zga chiqqan deputatlar masalaning turli jihatlariga e'tibor qaratdilar. Yurtboshimizning Markaziy Osiyodagi tinchlik va barqarorlikni kuchaytirish, O'zbekistonda BMT Mingyillik rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va amalga oshirish borasida parlament oldida turgan vazifalar haqida Xalqaro ishlar va parlamentlararo aloqalar qo'mitasi raisi, O'zXDP Markaziy Kengashi raisi Latif G'ulomov fikr yuritdi. Davra suhbatida ishtirokchilari

Prezidentimiz nutqida ilgari surilgan masalalardan kelib chiqib, deputatlarning vazifalarini belgilab oldilar.

DUNYONING TANIQLI OLIMLARI

Kompyuter texnikasining tugʻilishi matematika fani bilan bogʻliq. XVII asrning 70-yillarida buyuk ingliz fizigi, astronomi va matematigi Isaak Nyuton matematik tahlil asoslarini ilmiy jamoatchilikka havola etadi. 1673 yilda taniqli nemis faylasufi va matematigi Gotfred Vilgelm Leybnits barcha zamonaviy kompyuterlar uchun asos boʻladigan ikkiyoqlama sanoq sistemasini oʻylab topdi. 1936 yilda ingliz matematigi, mantiqshunosi va kriptografi Alan Matison Myuring matematik masalalarni hisoblash texnikasi vositasida avvaldan yechish mumkinligini koʻrsatib berdi.

Natijasi: hozirgi vaqtda nafaqat korxona va tashkilotlar, balki xonadonlarda ham bu zamonaviy texnikadan keng miqyosda foydalanilmoqda. Uning yordamida matn terish, film tomosha qilish, musiqa tinglash, hisob-kitobni bajarish, oʻynash, doʻstlar bilan muloqotda boʻlish, butun dunyo boʻylab sayohatga chiqish mumkin. Kompyuter kirib bormagan xizmat turi yoʻq. Olimlar jamiyatning borgan sari kompyuterlashtirish bobida yuqori darajaga chiqishini bashorat qilmoqdalar

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QUROLLI KUCHLARI

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, O'zbekiston Qurolli Kuchlari tashkil etildi. 1991 yil 6 sentyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga asosan Mudofaa ishlari vazirligi tashkil qilindi.

Qurolli Kuchlar o'z faoliyatini: qonun ustunligi, markazlashgan boshqaruv va yakkaboshchilik, doimiy jangovar va safarbar holatdagi tayyorlik; fuqoralarning umumiy harbiy majburiyati; kollektiv xavfsizlik tizimini barpo qilish; harbiy intizomga rioya qilish; partiyasizlik, harbiy xizmatchilar va ularning Oila a'zolarini ijtimoiy-xuquqiy hirrtoya qilishni ta'minlash asosida tashkil qiladi va amalga oshiradi.

O'zbekiston Qurolli Kuchlari Quruqlikdagi qo'shinlar, harbiy-havo kuchlari, Havo hujumidan mudofaa qo'shinlari, maxsus va muhandislik-qurilish qo'shinlari nariida Milliy gvardiyadan iborat.

1-topshiriq. Matnni o'qib chiqing, so'ng qaratqich kelishigida kelgan so'zlarni daftaringizga yozing. Har bir so'zga savol bering.

2-topshiriq. Matn mazmunini so'zlab bering.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT

Jismoniy tarbiya, badan tarbiya — sog'liqni mustahkamlashga, odam organizmini uyg'un ravishda rivojlantirishga qaratilgan umumiy tarbiyaning uzviy qismi. Jamiyatdagi jismoniy madaniyat ahvolini bildiruvchi ko'rsatkichlardan biri. J. t.ning asosiy vositalari: jismoniy mashg'ulotlar, organizmni chiniqtirish, mehnat va turmush gigiyenasi. J. t. aqliy, axloqiy, mehnat va estetik tarbiya b-n qo'shib olib boriladi.

Ibtidoiy davrdan boshlab J. t.ga alohida e'tibor qaratilgan. Dastlab u jismoniy mashqlar, turli o'yinlar, mehnat jarayonlari, ovchilik, harbiy harakatlarga o'xshatilgan musobaqalar va sinovlar shaklida mavjud bo'lgan, turli marosimlarni aks ettirgan. Keyinchalik yoshlarni qilichbozlik, chavandozlik, kamondan otish, yakkama-yakka kurash mahoratiga o'rgatish jamiyatning asosiy vazifalaridan biriga aylana borgan. Uyg'onish davrida J. t.ga e'tibor yanada kuchaydi. Gumanistlar J. t.ni o'quv dasturiga kiritishga uringanlar. J. t.ga o'rta asrlarda Yevropada oilaviy tarbiya va maktabdagi pedagogik jarayonning muhim qismi sifatida karala boshlandi. J. J. Russo "Emil, yoki Tarbiya to'g'risida" deb atalgan pedagogik risolasida J. t.ning bolalarning aqliy kamoloti va mehnat tarbiyasidagi ahamiyatini ta'kidlagan. 18-a.da asosan Russo g'oyalari ta'sirida Germaniyada paydo bo'lgan "insonparvarlik va yaxshi xulq maktablari" — filantropinlar J. t.ning shakl va uslublarining takomillashuviga olib keladi. Gimnastika mashqlari maktab dasturlaridan mustahkam o'rin oladi. 19-a. oxiri va 20-a. boshida Fransiya, Buyuk Britaniya va b. mamlakatlarda J. t.ning milliy tizimlari tarkib topdi.

O'zbekistonda J. t.ga juda qadimdan salomatlikni mustahkamlashning asosiy vositasi deb qaralgan. Mahmud Koshgariyning "Devonu lug'otit turk" asarida 100 dan ziyod xalq o'yinlari to'g'risida ma'lumot berilgan. "Alpomish" o'zbek xalq qahramonlik dostoni, Alisher Navoiyning "Farxod va Shirin", Zayniddin Vosifiyning "Badoye ul-vaqoye" ("Nodir voqealar"), Boburning "Boburnoma" asari va b.da jismoniy, jangovar mashqlar, kuchlilik bahsmunozaralarining xilma-xil namunalaridan xikoya qilinadi.

O'zbekistonda mustaqillik yillariga kelib J. t. va sport davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. 1992 y.da (2000 y.da esa yangi tahrirda) "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi, 1993 y.da Sog'lom avlod davlat dasturining ishlab chiqilishi, Vazirlar Mahkamasining sportning alohida turlarini rivojlantirishga oid va nihoyat 1999 y.da "O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori J. t.ning huquqiy asoslarini yaratdi.

J. t.ning keng tarmoqli tizimi: oilaviy-maktabgacha davr (chaqaloqlikdan boshlab bog'cha yoshidagi), maktab yoshi, o'rta maxsus va oliy ta'lim davri hamda katta yoshdagi (erkak va ayol)lar J. t.sini o'z ichiga oladi. O'zbekistonda umumta'lim maktablaridagi J. t. pedagogik jarayon hisoblanib, J. t. darslari, sport seksiyalaridagi mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. "Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun jismoniy tarbiyadan davlat ta'limi standarta" bo'yicha 1 — 9-sinflarda haftasiga 2 soatdan J. t. darslari joriy etilgan. O'quvchi-yoshlar o'rtasida J. t.ni yanada ommalashtirish va ularning salomatligini mustahkamlash maqsadida 1999 y.da maxsus test sinovlari ishlab chiqildi. Mazkur testlarni muvaffaqiyatli topshirganlar uchun 3 darajali "Alpomish" va "Barchinoy" nishonlari ta'sis etildi. 1.588.298 nafar o'quvchi mazkur testlarni muvaffaqiyatli topshirdi (2002). Shuningdek, maktab o'quvchilari uchun "Umid nihollari", litsey-kollej o'quvchilari uchun "Barkamol avlod", oliy o'quv yurti talabalari uchun "Universiada" ommaviy musobaqalarini har 2 y.da o'tkazish yo'lga qo'yildi. Xalq o'yinlari va ommaviy sport turlari bo'yicha qar 2 y.da "Alpomish o'yinlari" festivali hamda "To'maris o'yinlari" o'tkazib kelinadi.

J. t.ning ilmiy-amaliy asoslari va shu soha mutaxassislari O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti, oliy o'quv yurtlarining f-tlari hamda bo'limlarida tayyorlanadi. Respublikada 6 ta olimpiya o'rinbosarlari bilim yurti, 8 ta oliy sport mahorati maktabi va 369 ta bolalar-o'smirlar maktabida ham o'quvchilarga J. t.dan saboq beriladi. "Yoshlik" ko'ngilli sport tashkiloti, "Vatanparvar" mudofaaga ko'maklashuvchi tashkiloti, "Dinamo" sport klubi kabi sport jamiyatlari aholining turli qatlamlarini J. t. mashg'ulotlariga jalb etishga xizmat qiladi.

1-topshiriq. Matnni o'qib chiqing, so'ng tushum kelishigida kelgan so'zlarni daftaringizga yozing. Har bir so'zga savol bering.

2-topshiriq. Matn mazmunini so'zlab bering.

BUYUK SARKARDALAR

Aleksandr Makedonskiy – dunyoga birinchi bo'lib o'zining yurishlari va kuchli strategiyaga ega janglari bilan tarixga kirgan. U asos solgan armiya muntazam ravishda uning o'limigacha janglar olib borgan. Uning armiyasi tartibli harakatlari bilan dushman askarlarini vahima iskanjasida qoldirib kam sonli askari bilan ham go'lib kelgan.

Yuliy Sezar – Qadimgi Rim imperiyasi timsollaridan biri bo'lib Rim imperiyasini hududini kengaytirib uni mustahkam davlatga aylantira olgan. U hozirgi Buyuk Britaniyadan toki Misr sarhadlarigacha bo'lgan hududda o'z imperiyasini tiklagan. Uning askarlari esa “Sezar” deyishsa hatto o'limga tayyor bo'lgan va uning orqasidan so'zsiz ergashishgan.

Chingizxon – dunyodagi eng yirik hududni egallagan davlatga asos solib butun dunyoni bugungi kunda ham o'zining ayovsiz va qaqshatgich janglari bilan lol qoldira olgan sarkarda. U jangda o'zini ham askarlarini ham ayamadan kurasha oladigan intizomni sevadigan yetakchi bo'lgan. Shu bilan birga shafqatsizligi bilan mashhur bo'lgan.

Amir Temur – buyuk o'zbek sarkardasi. U o'z zamoni uchun yagona markazlashgan va taraqqiyotda ilgarilab keta olgan davlat tuzgan. Uning armiyasi muntazam qo'shin sifatida shakllanib tezkorlik va tartibli ekani bilan ajralib turgan. Janglari davomida bir marta mag'lubiyatga uchragan xolos, boshqa hollarda o'z zukkoligi bilan doimo g'olib kela olgan sarkarda.

Napoleon Bonapart – oddiy oiladan bo'lishiga qaramay 25 yoshida general bo'lgan. U jangga kirganida o'zining mardonovar harakatlari va o'ta omadli ekani bilan ajralib turgan. Bonapart kuchli sarkarda sifatida askarlarni doimo ilhomlantirib turgan. Butun Yevropa undan qo'rqib turgan.

Topshiriq

Buyuk sarkardalarning ixtiyoriy biri to'g'risida to'liq ma'lumotlar to'plab mustaqil ish topshirilsin

VATAN HIMOYACHILARI

14 yanvar O'zbekiston Respublikasining suvereniteti, xududiy yaxlitligi, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qiladigan kasb egalari – Vatan himoyachilari kuni va O'zbekiston Respublikasi qurolli Kuchlari tashkil topgan kun sifatida nishonlanadi. Bayram sanasi O'zbekiston Respublikasi qurolli Kuchlari tarixidagi quyidagi eng muhim voqealar bilan bog'liqdir:

1991 yilning 31 avgust kuni «O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining asoslari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonuni qabul qilindi. Ushbu muhim hujjat yosh respublikamizga o'zining harbiy siyosatini yuritish huquqini berdi. Shu kuni e'lon qilingan «O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risida»gi bayonot esa milliy qurolli Kuchlarimizni tashkil etish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qildi.

1991 yil 6 sentyabrdagi «Mudofaa ishlari vazirligini tashkil etish to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni sohaning ilk poydevori sanaladi.

1992 yil 3 iyul kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Mudofaa ishlari vazirligi O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligiga aylantirildi.

1992 yilning 14 yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining «O'zbekiston Respublikasi xududida joylashgan harbiy qismlar va harbiy o'quv muassasalari to'g'risida»gi qarori juda muhim tarixiy ahamiyatga egadir. Mazkur qarorga ko'ra davlatimiz hududidagi harbiy tuzilmalar respublika tasarrufiga olindi.

1993 yil 29 dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining qarori bilan «14 yanvar – Vatan himoyachilari kuni» deb belgilandi.

Vatan himoyachilari kunini nafaqat harbiy xizmatchilar, balki ayni vaqtda armiya saflarida o'z burchini o'tab qaytgan vatandoshlarimiz va ertaga xizmatga boradigan ming-minglab navqiron yigitlarning bayrami, deb qabul qilingan.

Ushbu bayram munosabati bilan har yili tantanali tadbirlar o'tkaziladi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, qurolli Kuchlar Oliy Bosh qo'mondonining Vatan himoyachilariga yo'llagan tabrigi chop etilib, unda qurolli Kuchlar oldida turgan eng dolzarb vazifalar belgilab beriladi.

Ona yurtimiz har doim o'zining mard, jasur yigitlari bilan faxrlanib kelgan. Yigitlarimiz ota-ona va oilasini, o'zi yashayotgan yurt tuprog'ini muqaddas bilib, Vatan himoyasi uchun doimo shay turishni burch deb hisoblagan. Ushbu bayramning nishonlanishi xalqimizning o'z milliy armiyasiga nisbatan cheksiz hurmatini, alp yigitlariga nisbatan iftixorini bildiradi. Institut jamoasi nomidan barcha Vatan himoyachilarini ushbu muborak bayram bilan tabriklaymiz hamda

ularga oilaviy tinchlik-xotirjamlik, sog'liq-salomatlik tilab qolamiz. Hayotingiz doimo sharaf va zafarlarga to'liq bo'lsin.

Vatanimiz osmoni doimo musaffo bo'lishi uchun har doimgidek o'z kuch-g'ayratingizni ayamang!

Barchani Vatan himoyachilari kuni bilan tabriklaymiz!
Bayramingiz muborak. azizlar!!!

O'zbek badiiy san'at turlari

San'at - "sun", ya'ni "yaratmoq" so'zidan olingan bo'lib, badiiylik yaratish demakdir. Badiiylik yaratishning yo'llari ko'p. Badiiy san'atlar asarda ifodalangan g'oyalarning hayotiyroq, ta'sirchanroq ifodalanishini, **lirik** va **epik** timsollarning yorqinroq gavdalandirilishini, misralar, bayt va bandlarning lafziy nazokati, musiqiyliigi, jozibadorligini ta'minlovchi vositalardir.

Turlari

- * Ma'naviy (ma'noga tegishli) san'atlar
- * Lafziy (shaklga oid) san'atlar.

San'at keng ma'noli tushunchadir. Zero, san'at inson mehnati, aql-idroki, shuuri bilan yaratilgan, vujudga kelgan, ijod qilingan narsalardir. San'at inson faoliyatining ijodkorlik turini anglatib, har bir san'at asarida shaxsning o'ziga xos iste'dodi namoyon bo'ladi. Va nihoyat, san'at insonning mahorati bilan chambarchas bog'liqdir. San'at, keng ma'noda, badiiy qadriyatlar, ularni yaratish (badiiy ijod qilish) va iste'mol (badiiy idrok etish) jarayonlarini ham qamrab oladi. san'at hozirgi davrga qadar insoniyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda rivojlanib kelgan. O'zbekiston hududida, Ispaniya, Sahroi Kabir va boshqa bir qator qadimiy o'lkalarda uchraydigan qoyalarga o'yib tushirilgan hayvonlarning tasvirlari hozirgi davr nuqtai nazaridan ham nafosatli qiymatga ega. Bu yodgorliklar badiiy faoliyat kurtaklari endigina ko'rinib kelayotgan inson nafosatli faoliyatining natijalari edi.

San'at tarixiy taraqqiyot jarayonida hamisha ijtimoiy ehtiylarni qondirib kelgan. San'at ijtimoiy hayotning murakkab, rango-rang munosabatlari bilan aloqador bo'lib, u bir vaqtning o'zida ham mehnatning alohida turi, ham ijtimoiy ishlab chiqarishning maxsus sohasi, ham ijtimoiy ongning bir shakli, ham o'ziga xos bilim sohasi, ham ijodiy faoliyatning bir ko'rinishi sifatida amal qiladi. San'at ijtimoiy hayotning mustaqil bir sohasi bo'lib, o'ziga xos qonuniyatlari vazifalariga ko'ra u alohida jamiyat birligini ifodalaydi. San'at jamiyatning barcha tomonlariga ta'sir o'tkazadi, ijtimoiy ongning barcha shakllari bilan aloqaga kirishadi, hayotning turli jabhalarida odamlar faoliyat olib borishlarini rag'batlantiradi.

San'at bilan ijtimoiy hayotni bog'lab turadigan juda ko'p vositachi halqalar mavjud. Har qanday badiiy hodisa-muayyan asar, uslubiy yo'nalish bo'lsin, ular vujudga kelishi va rivojlanishida diniy, ahloqiy amallarning ta'sir kuchi darajasi bilan belgilanadilar, baholanadilar, o'lchanadilar.

San'at taraqqiyotining nisbiy mustaqilligi shu bilan izohlanadiki, jamiyat badiiy ravnaqining darajasi hamma vaqt ham uning iqtisodiy taraqqiyoti darajasiga mos kelavermaydi. San'atning taraqqiyoti yoki tanazzuli, uning u yoki bu turi, ko'rinishining yorqin ifoda topishi aniq ijtimoiy munosabatlar tabiatiga, muayyan guruhviy kuchlar nisbatiga, mafkuraviy hayot xususiyatlariga, jamiyatda shaxs egallab turgan maqomiga, albatta, bog'liqdir. Masalan, qadimgi dunyo san'atining ravnaqi bir qator shart-sharoitlar va omillarning bir-biriga mos kelishi va o'ta qulay vaziyatning vujudga kelishi orqasida qaror topdi. San'atning jamiyat hayotida nisbiy mustaqil amal qilishi vorisiylik qonuniyatining namoyon bo'lishi bilan ham bog'liq. Vorisiylik faqat san'atga xos bulgan hodisa emas. U ijtimoiy ongning hamma shakllariga taalluqlidir. Vorisiylik jamiyat moddiy asosi bilan bog'liq bo'lgan siyosiy va huquqiy ong sohalarida ko'proq namoyon bo'ladi.

Vorisiylik ma'naviy hayotning barcha jabhalarida mavjud. Ammo, hayotning barcha tomonlarini qamrab oluvchi iqtisodiy zamindan ancha yiroq bo'lgan san'atda vorisiylik yorqin, to'la, har tomonlama tarzda namoyon bo'ladi. San'atning hamma qirralari, mavzu yo'nalishi, g'oyaviy-ruhiy qoida va ohanglari, ijodiy aqidalari, uslubi, tur va shakllarining ifodali vositalari vorisiylikdan ayniqsa bo'rtib ko'rinadi.

Ijtimoiy ongning boshqa shakllarida bo'lganidek, san'atda ham bilish va mafkura bir-biri bilan chirmashib, o'zaro bog'lanib ketgan. Turli tarixiy bosqichlarda va san'atning turli ko'rinishlarida bilish va mafkura o'zaro mutanosiblikda amal qiladi. San'atning bilish jarayonidagi burch-vazifasi badiiy adabiyot vositasida yaqqol ko'zga tashlanadi. San'at bilishning alohida turi sifatida mushohada etilganda, odatda, badiiy adabiyot asarlariga suyaniladi. Musiqaning bilish-anglash imkoniyatlari badiiy adabiyotga nisbatan biroz cheklanganligi ma'lum, lekin voqelikni alohida noziklik, sezgirlik, samimiylilik ruhida in'ikos etishda musiqaning ahamiyati katta, u odamlarning ruhiy holatini, ichki dunyosini, kechinmalarini, his tuyg'ularini betakror nozik ohang-kuylarda ifodalaydi. Xuddi shunga o'xshash burch-vazifani me'morchilik ham bajaradi. Odamlar ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq san'at turi bo'lgan me'morchilikda davr xususiyatlari va belgilari, odamlar maishiy hayoti, did-farosatlari, umid-orzulari aks etadi.

San'at o'z mavzui doirasida bo'lsa ham fan singari beqiyos bilish-anglash imkoniyatlariga ega. Lekin san'atning badiiy bilish-anglash jarayoni o'ziga xususiyatlar doirasida sodir bo'ladi. San'at voqelikni badiiy vositalar orqali yanada to'la qonli, jozibali anglashga yordam beradi.

Ijtimoiy ongning har bir muayyan shakli voqelikning bir tomonini aks ettiradi. San'at ijtimoiy ong shakli sifatida voqelikni badiiy bilish-anglash

jarayonida uning voqelikni badiiy tasvirli shaklda anglash manbalaridan biri bo'lib, inson maydonga chiqadi. Insonni in'ikos etish, bilish-anglash masalalari bilan fanning juda ko'p sohalari shug'ullanadi, lekin inson muammosiga san'at va fan sohalari turlicha yondoshadilar. Insonni atroflicha o'rganish jaryonida tabiiy va ijtimoiy fan tarmoqlari ham mushohada etadilar; Masalan, tabiiy fanlar insonni biologik mavjudot sifatida o'rganib in'ikos etsa, ijtimoiy fanlar insonni shaxs sifatida tahlil qiladi. Ammo, ijtimoiy fanlar ham inson shaxsiga o'z vazifalari nuqtai nazaridan yondoshadilar: ruhshunoslik insonning ichki dunyosini, ruhiy kechinmalarini o'rganadi: iqtisod nazariyasi insonga muhim ishlab chiqaruvchi kuch sifatida qaraydi: siyosatshunoslik insonning siyosiy munosabatlar jarayonidagi o'rni masalasi bilan shug'ullanadi: ahloqshunoslik insonni xulq-atvori qoidalari bilan birga tadqiq etadi: estetika-insonning voqelikka estetik munosabatini ochib beradi va h.

San'at uchun esa inson o'zining biologik, ruhiy, ijtimoiy-guruhiy, milliy-ajdodiy va sof yakka holdagi barcha belgi va xususiyatlari jihatidan o'zaro bog'lanib, chirmashib ketgan yaxlit, yagona, nodir, qaytarilmas shaxs qiyofasida bosh mavzu bo'lib xizmat qiladi. San'at voqelikning barcha jozibali boyliklarini, ko'rkamligini qamrab olishga qodir. Mazkur voqelik esa ijtimoiy shaxs bo'lib etishgan insonning tub ehtiyoj va manfaatlari in'ikosi sifatida ifodalashi lozim.

Fan va texnika inson hayotida qanday ulkan ahamiyat kasb etishidan qat'iy nazar, san'atda ustivor ahamiyatli maqomga ega bo'lishi mumkin emas. San'atda fan odamlar uchun yaratiladigan insoniy faoliyat timsoli bo'lib xizmat qiladi. Mabodo ilmiy-texnik, ekologik, boshqaruv muammolari, his-tuyg'ulari, ma'nodan mahrum etilsa, u erda san'at bo'lmaydi. San'at hissiyotlar, tuyg'ular bilan tirik, u hissiy ta'sir etish, ibrat ko'rsatish, tarbiya berish qudratiga egadir.

San'atda inson hamma vaqt ham bevosita ifodalanmaydi. Masalan, san'atning manzara tasviri yoki natyurmort turida inson qiyofasi ifodalanmaydi. Bu hol inson mazkur san'at asarlarida aks etmaydi, degan emas. Manzara tasviri inson his-tuyg'ularining eng nozik va eng jozibali qirralarini namoyon etadi. Masalan, O'rol Tansiqboev, Ne'mat Qo'ziboev, Rahim Axmedov, Ro'zi Choriev kabi musavvirlarning manzarali tasvir asarlari orqali insonda yorqin mayuslik, beozor shodlik, tashvishli ehtiros, ko'tarinki ruh, hayotbaxsh orzu-umidlar, ijodkorlik va yaratish his-tuyg'ulari uyg'otadi. Bu asarlarda insonda his-tuyg'ular, xilma-xil kechinmalar qo'zg'ab, inson diliga, uning ruhiga ta'sir o'tkazish bilan san'at va inson yaxlitligini, hamohangligini paydo qiladi.

Tasviriy san'atning natyurmort turi ko'proq jonsiz narsalar-mevalar, gullar, taomlar, ichimliklar tasviridan iborat bo'lib, ularda odam aksini ko'rmasakda, bu xil asarlar mavzui baribir inson, uning hayoti haqida ekanligini anglaymiz. Golland musavviri Vilem Xedaning «Somsa bilan nonushta» natyurmortida o'ta mahorat bilan chizilgan qadah, g'ijimlangan dasturxon, unga to'kilgan may tasvirlarini ko'zdan kechirar ekanmiz, nafaqat shisha sathini, dasturxon sifat ko'rinishini, ehtiyotsizlikdan to'kilgan mayni, balki inson iliq nafasini, uning qo'llari iazkur manzaraga taalluqli ekanini ochiq-oydin his etamiz. Nihoyat, bizni hozirgina sodir

bo'lgan inson dramasini sezish orqali vujudga kelgan qandaydir tashvishli bir hol chulg'ab oladi.

Shunday qilib, san'at nafaqat insonning o'zini, balki uning idrok etishi mumkin bo'lgan barcha narsalarni, voqea-hodisalarni aks ettirib, hissiy tuyg'u keltirib chiqaradi. san'at insonni bevosita aks ettirmasada, biro narsaga inson munosabatini faol ifodalaydi, biror narsani inson mezoni bilan baholaydi. Baholashda esa hamisha inson mohiyatini anglashga qaratilgan bilish holati mavjuddir. San'at narsalarda, tabiat hodisalarida inson uchun ahamiyatli bo'lgan ma'no izlaydi, qidirib topadi va ishga soladi. San'at voqelikning har qanday hodisasida ijtimoiy ma'no paydo qiladi.

San'atning ijtimoiy hayotda tutgan o'rnini belgilash ko'p jihatlardan uning mafkuraviy tabiatini anglash bilan bog'liq. Ammo san'atni mafkuradan butunlay ajratib mushohada etmaslik hamda san'at bilan mafkurani bir-biriga qorishtirib yubormaslik lozim.

San'at ham, mafkura ham tarixiy hodisa, lekin san'at mafkuradan oldin vujudga kelgan. Mafkura esa qarama-qarshi ijtimoiy guruhlar qarashlari natijasida qaror topadi. Shu bois ijtimoiy guruhlar mafkurani o'zlarining qarashlari ifodasi sifatida ta'riflaydilar. Zero, mafkura u yoki bu ijtimoiy guruh faoliyatining maqsad-yo'nalishlarini nazariy asoslab, mazkur maqsadlarini amalga oshirish yo'llarini belgilab beradi. U ijtimoiy guruhlarining aniq yo'nalishiga mo'ljallangan xatti-harakatlari va hulq-atvorlari dasturini ishlab chiqishga g'oyaviy-nazariy asos bo'lib izmat qiladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, san'at hech vaqt u yoki bu mafkura, u yoki bu qarashlar ifoda vositasi bo'lib qololmaydi. San'at umuminsoniy manfaatlar va intilishlarning to'g'ridan to'g'ri ifoda vositasidir. Har qanday mafkura umuminsoniy bo'lsagina san'at mag'zidan o'rin oladi. Mafkuraning san'at mag'ziga kirib, singib borish jarayoni ko'p shakllar va yo'nalishlarga ega. Ijodkor dunyoqarashi umuminsoniy estetik omillar ta'siri ostida shakllanadi.

Mafkura kishilarning diniy-ahloqiy estetik qarashlari tizimida estetik orzuga aylansagina san'atda ro'yobga chiqadi. Estetik orzuda estetika va mafkura qirralari yaqindan chirmashib ketgan bo'ladi. Voqelik mohiyatiga kirib borish estetik orzuning tabiatiga, uning haqqoniyligiga bog'liq. Mafkura san'atda badiiy aks ettirish mavzui sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin. Muayyan jamiyat hayoti san'atda har tomonlama ifodalanadi. San'atda mafkura ma'naviy hayotning tarkibiy qismlardan biri bo'lib xizmat qiladi. San'at mafkuraviy omillar bilan qo'shilib ketadi va o'ziga xos mafkuraviy qiymatga aylanadi. San'at mafkuraviy jarayonlar sohasida jamlanib, o'z o'rniga ega bo'ladi. San'at inson ruhining eng chuqur qatlamlariga kirib borib, ijtimoiy g'oyalar «vositachi»si vazifasini o'taydi. Mazkur g'oyalarni tomoshabin, o'quvchi, eshituvchi, faqat ko'rish bilan emas, balki qaxramon kechinmalariga sheriklik hissi orqali ham idrok etadilar. San'at va siyosat o'zaro oshkora yoki niqobli tarzda namoyon bo'ladi. Bu erda san'at amal qilayotgan davr, uning turlari va ko'rinishlari, ijodkor dunyoqarashi katta ahamiyat kasb etadi.

San'at bevosita siyosiy lashgan hollarda u yoki bu siyosiy orzu-umidlarni ochiqdan-ochiq himoya qilishi, u yoki bu turmush tartibotini qaror toptirishi yoki rad etishi mumkin. Masalan, Aristofan komediyalari, Shiller dramalari, Beranje ashula matnlari, David va Delakrua suratlari, Gulxaniy «Zarbulmasal» asarida, Muqimiy, Furqat, Zavqiy va Avaz O'tar o'g'li hajviy she'rlari shular jumlasidandir.

O'tmish ijodkorlari muayyan ijtimoiy guruh manfaatlari yo'lida siyosat bilan bog'lanib qolganlarini o'zlari fahmlagan holda asarlar yaratganlar. Chunki, ijodkor asar yaratish o'z davrining siyosiy hayotidan butunlay xolis bo'lishi, o'zining siyosiy qarashlari va g'oyalaridan mustasno tarzda ijod qilishi qiyin. Lekin, o'z tabiati va mohiyati jihatidan xilma-xil bo'lgan siyosiy mafkura san'atga turli darajada ta'sir o'tkazadi. Ilg'or, taraqqiyparvar ruhdagi siyosiy g'oyalar barcha davrlarda ham ijodkor iste'dodiga samarali ta'sir ko'rsatgan va san'atning ravnaqi uchun zamin bo'lib xizmat qilgan va aksincha, qoloq hamda mustabid ruhdagi siyosiy qarashlar hatto eng ulug' ijodkorlar faoliyatlariga ham halokatli ta'sir o'tkazib, ular iste'dodlarini kishanlab qo'ygan. Buni biz Sho'rolar davrida o'zbek adabiyotida Hamid Olimjon, Oybek, Abdulla Qahhor, Uyg'un ijodida ko'rishimiz mumkin. San'at va ahloq o'zaro munosabatlari estetikada o'zak masalalardan biri bo'lib, bu masalaga uch uslubda yondoshiladi. Birinchisi- "ahloqiylik" uslubi deyiladi. Bu uslub Ovrupo nafosatshunosligidagi yunonlar, jumladan Aflotun, yangi lavrda esa Russo va L.N. Tolstoy ijodida kengroq va chuqurroq ishlab chiqilgan. «Ahloqiylik»ning mohiyati shundaki, uning targ'ibotchilari tarixan turli davrlarda yashaganiga qaramay, badiiy ijodni ahloq-odobga bo'ysundirish, ezgulikni san'atning birdan-bir va eng oliy maqsadi sifatida targ'ib etishdir.

Ikkinchi yondoshuv san'atni ahloqdan «ozod qilish» uslubidir. Dastavval qadimgi dunyo tanazzuli paytida vujudga kelgan bu yondoshuv Ovrupoda rivojlangan kapitalistik jamiyat bag'rida mustaqil nafosatli oqimga ajralib chiqdi. Dastlabki paytlarda «ahloqsiz» yondoshuv san'atga Ovrupo burjua iste'molchiligi ruhiga qarshi norozilik tarzida, ya'ni san'atni hukmron doiralar ahloqi va odobi qoidalariga bo'ysundirishga qarshi kurashish ruhida vujudga keladi. Bu hol Oskar Uayld, Edgar Po, Bodler kabi ijodkorlar asarlarida aks ettirilgan. XIX asr oxirlaridan boshlab oshkora estetik ahloqsizlik keng targ'ib qilina boshlandi. Masalan, olmon faylasufi F. Nitshe ahloqiylik ruhi san'at erkinligini bo'g'adi, san'at ezgulikdan ham, yozuvlikdan ham mustasno bo'lishi kerak, deb uqtirgan edi. Uchinchi yondoshuv-san'atda ahloqiylik bilan «ahloqsizlikni birlashtirish uslubidir. Bu uslubni ilk bor Arastu nazariy jihatdan asoslagan. Keyinchalik u inqilobiy demokratik oqim tarzida qaror topdi. Mazkur badiiy ijod uslubi mohiyatida san'atning ahloqiy-tarbiyaviy ahamiyatini yuksak baholash mavjud bo'lib, unda ahloqiy ibtido estetik orzuga nisbatan tashqi qobiq vazifasini emas, balki uning ichki tarkibiy mag'zini ifoda etadi. Bu uslubdagi yondoshuvga ko'ra, san'at ahloqiylikning estetik maktabi bo'lib xizmat qiladi, san'at asarlarida badiiylik bo'lmasa, u ahloqiylikdan mahrum bo'ladi. Boshqacha aytganda,

badiiylik hamma vaqt ahloqiylikni, ahloqiylik esa yuksak darajadagi nafosatli didni taqozo etadi.

San'at va ahloqning bosh mavzui insondir. San'at insonning maqsad-manfaatlari, fikr-mulohazalari, his-tuyg'ulari, ichki kechinmalari nuqtai nazaridan aks ettirsa, ahloq inson ijtimoiy aloqa lari va munosabatlarining mag'ziga singib ketadi. Hayotda, mayyan jamiyatda ahloq-odobga aloqador bo'lmagan biror voqea-hodisa sodir bo'lmaydi. Odamlarning o'zaro munosabatlari va muomalalari ahloqning bevosita ob'ekti bo'lib xizmat qiladi. San'at qadim davrlardan beri din bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelgan. +adimdan san'at va din aqidaviy bir butunlikni tashkil etgan edi. San'at va din ijtimoiy ongning ma'naviy amaliy shakllari qatoriga mansub bo'lib, ularning ikkalas ham iqtisodiy zamin ustidagi g'oyaviy ustqurmaning «yuqori qavati»dan o'rin egallaydi.

Badiiy madaniyat murakkab tizimdan iborat bo'lib, unda san'at turlari muhim o'rin tutadi. San'atning ayrim turlarga bo'linib ketganligi uzoq davom etgan tarixiy taraqqiyot hosilasi bo'lib, qadimda badiiy faoliyat sohalariga-turlarga bo'linmagan edi. Keyinchalik san'atning bir necha turlari qaror topdi.

San'at turlari san'atga xos bo'lgan umumiy belgilarga ega bo'lib, ularning har biri: adabiyot, me'morchilik, musiqa, tasviriy san'at va shu singari muhim ko'rinishda namoyon bo'ladi. San'at turlarida xususiylarning umumiyga nisbatini ko'ramiz. Nafosatli tafakkurning tur hosil qilish manbalari ikki yo'nalishida vujudga kelgan. Manbaning birinchi yo'nalishi-voqelikning murakkabligi, ko'p qiyofaligi, har tomonlamaligidir. Masalan, san'at u yoki bu turining vujudga kelishi uning voqelikni qaysi tomonini aks ettirishga qaratilganligidir. Nazm va tasviriy san'at turlari bir-biriga qiyoslanganda, ularning mavzulari boshqa-boshqa bo'lib, mavzu xususiyatlari esa tasvir vositalaridan kelib chiqqanligini ko'ramiz. Ikkinchi yo'nalish-inson his-tuyg'usi boyligi, idrok etish xususiyatlari, inson ma'naviy qobiliyati bilan bog'liq.

San'at turlari vujudga kelish manbaiga ega bo'lgan bu ikki nuqtai nazarda o'zaro ziddiyat yo'q, lekin ma'lum farqlar mavjud. San'at turlarining hosil bo'lishida voqelikning hal qiluvchi ahamiyatini tan olgan holda, avvalo, inson idroki xususiyatlarini e'tiborga olib, san'atkor foydalanadigan moddiy ashyo xususiyatlarini ham nazardan qochirmaslik kerak. Moddiy ashyo ko'p jihatlardan u yoki bu san'at turiga xos bo'lgan tasvirli-ifodali vositalar xususiyatlarini yuzaga keltiradi.

San'at turlari bir-birining o'rnini bosolmaydi: ularning har biri mustaqil, o'zicha nodir va betakror bo'lib, voqelikning bir tomonini bevosita aks ettiradi. O'sha tur u yoki bu insoniy his-tuyg'ularni ifodalashda boshqa turlarga nisbatan ustivor o'rin egallaydi va muayyan cheklanganlik xususiyatiga ega bo'ladi. Masalan, badiiy adabiyot hayotni keng va teran aks ettirishda, inson ruhiy-aqliy tomonlarini ochib berishda tengi yo'q san'at turi bo'lsa-da, u ma'lum cheklanganlik xossasiga ega. Badiiy adabiyot inson his-tuyg'ulari, sezgilari qirralarini ifodalashda musiqaga, tasviriy san'atga teng kelmaydi. Hatto adabiyot, musiqa, tasviriy san'at «qorishmasi»dan vujudga keladigan kino san'ati ba'zi jihatlari bilan adabiyot, musiqaning o'rnini bosolmaydi. Shu bois san'atning bir

turini boshqasiga qarshi qo'yish yoki ular o'rtasiga baland-past zinapoyalar tashlash maqbul emas: san'at turlari teng asosda harakat qilib, voqelikni aks ettirishda bir tur boshqa turlarga nisbatan ustivor darajada namoyon bo'ladi. Masalan, san'atning bilish vazifasi badiiy adabiyotda va u bilan bog'liq boshqa turlarda alohida bo'rtib ko'rinadi: musiqa inson his-tuyg'u madaniyati, tasviriy san'at sinchkov kuzatish madaniyati: ochiq sahna (estrada) va sirk san'ati esa ko'ngil ochish, tamosha madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi. San'at amaliyoti davomida uning ikki xususiyati-ajralish va jamlanishga moyillik yaqqol ko'zga tashlanadi. Ajralish san'ati yangi turlarining vujudga kelishi, ularning mustaqillikka intilishi bilan bog'liq bo'lsa, jamlanish san'at turlarining biror qorishmaga (sintezga) intilishida ko'rinadi. Bu ikki moyillik insoniyat badiiy tafakkuri taraqqiyotining barcha davrlariga xosdir. Ammo u yoki bu davrda ulardan biri ustivor bo'lgan va har xil mazmun kasb etgan. San'atni hozir fazoli, vaqtli, fazoli-vaqtli ko'rinishlarga bo'lib o'rganish taomilga kirgan. Fazoli ko'rinishga tasviriy san'at, haykaltaroshlik, chiziqli rasm (grafika), amaliy san'at va me'morchilik; vaqtli ko'rinishiga badiiy adabiyot va musiqa, fazoli-vaqtli ko'rinishga esa teatr, kino «oynai jahon» kiradi.

Hodisalarning aniq-tuyg'uli qiyofasini aks ettirishi yoki aks ettirmasligiga qarab tasvirli va tasvirli bo'lmagan ko'rinishlarga ham egadir. Tasviriy san'at va haykaltaroshlikda hayot manzaralari voqelikning his-tuyg'uli qiyofasini yaratish orqali namoyon bo'lsa, adabiyot va musiqada hayot manzaralari fikrlar va tuyg'ular oqimini umumlashtirish asosida aks ettiriladi. Masalan, adabiyot va musiqa moddiy jism (narsa) ning his-tuyg'uli qiyofasi idrokini hosil qilmaydi, balki voqelikni kechinmalar, his-tuyg'ular orqali aks ettirib, yuksak tasvir darajasiga erishadi. Adabiyot va musiqa «tili»ga boshqa san'at turlari qiyofalarini «ko'chirib» ifodalash mumkin. Tasviriy san'at esa rango-rang tuyg'uli-idrokli jisimiy olamni bevosita aks ettirishda faqat ifoda ramzidan foydalanadi. Rang, yorug'lik, nur-soya kabi tasviriy-ifodaviy vositalar orqali voqelikdagi sezgi va tuyg'ularni umumlashtirgan holda namoyon qiladi.

San'at turlari idrok etish jihatdan ham har xil ko'rinishlarga bo'linadi; ular ko'z bilan ko'riladigan asarlar bo'lib, tamoshali san'at turlari deb ataladi. Bularga tasviriy san'at, haykaltaroshlik, me'morchilik, badiiy foto asarlari kiradi. Musiqani eshitiladigan san'at turi deymiz. Teatr san'ati esa ham tamoshali, ham eshitiladigan san'at turidir.

San'at ijtimoiy hayotning mustaqil sohasi bo'lishi bilan birga inson faoliyatining badiiy bo'lmagan sohalar bilan ham chambarchas bog'liq. San'at turlari xususiyy-badiiy burch-vazifalari bilan birga foydali-amaliy burch-vazifalarni ham bajaradi. Bu jihatdan san'at turlarining foydali-amaliy burch-vazifalarini ikki burchli, bir burchli, tadbqiqiy va «toza» burch-vazifa ko'rinishlariga bo'lish mumkin. Me'morchilik, amaliy san'at, xalq hunarmandchiligi, tadbqiqiy burch ko'rinishiga ega. Bu san'at turlarida badiiylik foydali-amaliy idrok bilan uzviy birlikda namoyon bo'ladi. Masalan, harbiy musiqa davlat madhiyasi yoki adabiyot, tasviriy san'at sohalarining (bayroq, tamg'a) axborot-hujjat tomonlari shunday xususiyatga egadir.

Hozirgi davr badiiy madaniyatida san'at va boshqa sohalar o'rtasidagi chegaralar tobora emirilib bormoqda va ular o'rtasida samarali hamkorlik jarayonlari shakllanmoqda. Ayniqsa, bu hamkorlik san'at va fan-texnika aloqalarida yaqqol ko'rinadi. Og'zaki adabiyotda so'z bilan ijrochi mushtarakdir. Bir vaqtning o'zida muallif bilan ijrochi (dostonchilar, baxshilar, askiyachilar) birlashib ketadi. Binobarin so'zda ifodalangan asar (askiya, doston, terma) ijro va idrok uchun yaratilgan bo'ladi. YOzma adbiyot esa ijro talab qilmaydi. U eshituvchiga emas, o'quvchiga mo'ljallangan bo'ladi. Og'zaki va yozma adabiyot o'rtasidagi farq ularning inson tuyg'ulariga turlicha ta'sir o'tkazishida namoyon bo'ladi. Aytilgan so'zni eshitish, yozilganini ko'rish va o'qish uchun mo'ljallanganligidan tashqari, yozma adabiyotni idrok etish o'quvchidan ko'proq ijodiy faollikni va mustaqillikni, adabiy matndan olingan axborotni o'zining ma'naviy dunyosi va hayotiy tajribasi bilan qiyoslashni talab qiladi.

EKOLOGIYA

Inson va atrof-muxit o'rtasidagi uzaro munosabatlar keskinlashgan, fan-texnika jadal rivojlangan davrda tabiatni muhofaza qilish eng asosiy muammolardan hisoblanadi. Tabiatni muhofaza qilish tushunchasi insonning atrof muhitga salbiy ta'siri yuzaga kelgan uzoq o'tmishdan yaxshi ma'lum. Agar ilgari tabiatni muhofaza qilish deganda ma'lum amaliy tadbirlar majmuasi tushinilgan bo'lsa, sunggi yillarda alohida kompleks fan shakllanmoqda. Tabiatni muhofaza qilish deganda - hozirgi va kelgusi avlodlarning extiyojlarini xisobga olgan holda tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni musaffo holida saqlashga qaratilgan, ilmiy asosda amalga oshiriladigan mahalliy, davlat va xalqaro tadbirlar majmuasi tushuniladi. Tabiatni muhofaza qilish – jamiyat rivojlanishining turli bosqichlarida maqsad va mazmuniga ko'ra farqlangan. Tabiatni muhofaza qilishning dastlabki bosqichida yuqolib borayotgan alohida o'simlik va xayvon turlarining muhofazasi amalga oshirilgan. Insoniyatning ehtiyojlari o'sishi bilan tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish bosqichi vujudga kelgan. Atrof-muhitning hozirgi zamon ekologik muhofazasi bosqichi – insonning tabiatga ta'siri umumsayyoraviy miqyosga yetgan XX asrning o'rtalarida boshlangan.

Bu bosqichning asosiy vazifasi – ekologik tizimlarni muhofaza qilish, ularning o'z-o'zini tiklash qobiliyatini ta'minlash va biosferadagi muvozanatni saqlashdir. Tabiatni muhofaza qilishning asosiy vazifalari-tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindisiz ishlab chiqarishni joriy qilish, atrof-muhitni ifloslanishidan saqlash, salbiy o'zgarishlarni bashorat qilish, ularning oldini olishdan va xokozolardan iboratdir. Tabiatni muhofaza qilish xaqidagi fan juda serqirra bo'lib, u faqatgina geografiya, biologiya, fizika, ximiya, iqtisod va boshqa ko'plab tabiiy va ijtimoiy fanlar tutashgan joydagina muvaffaqiyatli rivojlanadi. Insonning tabiatga bevosita va bilvosita, ijobiy va salbiy ta'sir shakllari

ajratiladi. O'rmonlarning kesilishi, xayvonlarni ovlash, yangi yerlarni o'zlashtirish, konlarni qazish natijasida inson tabiatga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Insonning tabiatga bilvosita ta'siri-bevosita ta'sirining salbiy oqibatlari sifatida namoyon bo'ladi. Masalan: yangi yerlarning o'zlashtirilishi ham o'simlik va xayvonlarning qirilishiga olib keladi. Tashlandiq yerlarni, o'rmonlarni tiklash, ko'kalamzorlashtirish, o'simlik va hayvonlarni ko'paytirish insonning tabiatga ijobiy ta'siriga kiradi. Har qanday ijobiy ta'sirning ham salbiy oqibatlari bo'lishi mumkin.

JAMIYAT XAYOTINI YASHASH VOSITASI BO'LGAN TURLI TABIIY RESURLARSIZ TASAVVUR QILIB BO'LMAYDI.

deganda - insonning xayoti, xo'jalik faoliyati uchun zarur bo'lgan barcha tabiiy jismlar, hodisalar, jarayonlar tushiniladi. **Resurs degani** – fransuzcha «yashash vositasi» degan ma'noni beradi. (jadval). Tabiiy resurslar xarakteristikasini bilishi ulardan oqilona foydalanishda muhim ahamiyatga ega. Suv va xavo sifat jixatdan tugaydigan resurs hisoblanadi. O'simlik va xayvonlarni faqatgina ma'lum populyatsiyasi saqlanib qolgan xoldagina qayta tiklash mumkin. Yer osti qazilmalarining tiklanmasligini hisobga olib, ulardan oqilona foydalanish katta ahamiyatga ega. Ulardan ko'plab foydalanish tufayli zahira kamayadi, tugaydi. Ularni qayta tiklab bo'lmaydi. Chunki yer osti boyliklari million yillarda, ya'ni geologik davrlardagina, juda sekin-astalik bilan tiklanadi. Shuning uchun ularni qazib olishda, tashish va ishlatishda isrofgarchilikka, atrof-muhitning ifloslanishiga yul quymaslik kerak.

Tabiiy resurslar tasnifi

Tugaydigan		Tugamaydigan		
Tiklanmaydigan	tiklanadigan	Kosmik resurslar	Iqlim resurslari	Suv resurslari
Er osti boyliklari	Tuproq qatlami	quyosh radiatsiyasi	Atmosfera xavosi	Okean suvlari
Daryo energiyasi	o'simliklar	Dengiz suvining ko'tarilishi va qaytishi	Shamol energiyasi	Dengiz suvlari
	Xayvonot dunyosi		Yer osti energiyasi	Daryo suvlari
	Ba'zi mineral xom-ashyolar			Er osti suvlari
				Muz tarkibidagi suvlar

Dunyo okeani resurslari, atmosfera xavosi, Antraktida tabiiy resurslari, kosmik fazo, ko'chib yuruvchi xayvonlar umumjaxaon resurslari hisoblanadi.

Ulardan foydalanish, muhofaza qilish fakatgina xalqaro kelishuvlar yordamida, turli mamlakatlar ishtirokidagina muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin. Tabiatni muhofaza qilish bir necha ming yillik tarixga ega. Lekin bu muammoga alohida e'tibor XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida vujudga keldi. 1864 yili AQSh da J.Marshning «Inson va tabiat» kitobi bosilib chiqdi. Unda tabiatni muhofaza qilishning zarurligi haqida dastlabki fikrlar berildi. 1910 yili Shvetsariyada Yevropadagi birinchi tabiatni muhofaza qilish jamiyati tuzildi. 1913 yili Bernda tabiatni muhofaza qilish bo'yicha birinchi Xalqaro kengash chaqirildi. 1948 yili tabiatni muhofaza qilish Xalqaro ittifoqi tuzildi. Tabiatni muhofaza qilish harakatlari XX asrning ikkinchi yarmida ayniqsa kuchaydi. O'zbekistonda tabiatni ilmiy asosda muhofaza qilish amalda 1920 yildan boshlangan. Jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida inson bilan tabiiy muhit o'rtasidagi munosabat turlicha bo'lgan. Kishilik jamiyati taraqqiyotining dastlabki bosqichida inson bilan tabiatning o'zaro munosabati ibtidoiy ahvolda edi. Ibtidoiy odam o'zi uchun kerakli narsani tabiatdan olar ekan, buning oqibati to'g'risida o'ylab o'tirmas edi. Chunki, ibtidoiy odamlar soni jihatdan juda oz bo'lib tabiatga deyarli qaram bo'lgan. Kishilar bu davrda tabiatni emas, balki tabiat kishilarni o'ziga bo'ysundirgan. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida kishilar o'zi foydalanadigan tabiiy resurslarning holatiga ma'lum darajada e'tibor berib, iste'mol qiladigan o'simliklarni va ov qiladigan hayvonlarni himoyaga ola boshlaganlar. Bu davrga kelib aholi soni ko'payib, ishlab chiqarish qurollari takomillashib, o'q-yoy, murakkabroq baliq ovlash asboblari yaratildi. Ma'lum bir joylarda hayvonlarni ovlash, foydali o'simlik – urug'larini ko'plab qirib tashlagan kishilar bu tuzumda o'lim jazosiga hukm qilingan. Noyob va qimmatli o'simlik hamda hayvonlar mavjud bo'lgan yerlar «muqaddas joy» deb e'lon qilingan va u yerlarda ov qilish, o'simliklarning mevasi va urug'ini terish man etilgan. Bu tadbir-choralar esa tabiatni muhofaza qilish tarixining boshlanishi bo'lgan. **Quldorlik jamiyati** - xususiy mulkchilikka asoslangan jamiyat bo'lib, insonning tabiatga ko'rsatgan ta'siri ancha kuchayib borgan. Yirik quldorlar qullar kuchidan foydalanib, katta territoriyalarni haydab, tabiiy o'simlik va hayvonlarni yo'q qilib, ekin dalalariga aylantirganlar. Bunga o'rta Osiyoda, Misrda, Xitoy va Xindistonda yerlarni haydab, sug'orib dexqonchilik qilgan quldorchilik davlatlari misol bo'ladi. Quldorlik tuzumida yerlardan oqilona foydalanish to'g'risida o'ylanmaslik yerlardan oqilona foydalanish to'g'risida o'ylanmaslik sababli, tuproqning tabiiy holati yomonlashib borgan. Quldorlik jamiyati davrida ba'zi davlatlarda yog'och-taxtalarga talab juda ko'p bo'lgan. Shu sababli, o'rmonlardan to'g'ri foydalanish va ularni qo'riqlash sohasida choralar ko'rila boshlangan. Bunga misol qilib, Vavilon davlatining bundan 4 ming yil oldin o'rmonlarni muhofaza qilish sohasida choralar ko'rilganligini, bu choralarni buzgan kishilar qattiq jazolanganligini va hatto o'limga mahkum qilinganini aytilish mumkin. Xattoki Misrda quldorlik jamiyatida «o'liklar daftari» tashkil etilgan. Bu daftarda tabiat muhofazasi sohasida juda qiziqarli savollar yozilgan. Unda o'lgan kishiga oxiratda quyidagi savol-javoblar berilishi yozilgan : «Men ularning yaylovlaridagi hayvonlarni o'ldirganim yo'q, hayvonlarni tangri yerlaridan haydab chiqarganim yo'q. Men baliq tutganim

yo'q». Bundan ko'rinib turibdiki, qadimgi Misrda hayvonlarni o'ldirish, o'simliklarni noto'g'ri foydalanish, ma'yoridan ortiqcha baliq tutish zararli va gunoh hisoblangan. Feodalizm davriga kelganda ishlab chiqarish kuchlari rivojlanadi. Natijada juda katta territoriyalarda o'tloq va o'rmonlar yo'q qilinib, dehqonchilik uchun foydalaniladi. Ayniqsa, rivojlangan g'arbiy Yevropadagi davlatlar dengizda suzish, yangi yerlarni zabt etish uchun ko'plab kemalar qurdi va ma'danlarni eritish uchun ko'plab o'rmonlarni kesishgan. O'sha davrda bir kemani qurish uchun 400 ta tup dub daraxti kesilgan. Ispaniyaning «Engilmas Armad» harbiy kemasini qurish uchun yarim million dub kesilgan. Natijada Ispaniyada hanuzgacha o'sha qirqilgan o'rmonlar tiklangani yo'q. Feodalizm davrida ko'plab o'rmonlarning qirqilishi oqibatida tuproq eroziyasi kuchaygan, daryo suv rejimi o'zgargan, qimmatli hayvonlar (shamol bug'isi, sayg'oq kabilar) kamayib keta boshlagan. Bu davrga kelib Yer qurrasi tabiatda buzilish yuz bera boshlagan. Tabiatda ro'y bergan salbiy o'zgarishlar bilan birga feodalizm davrida ham tabiatni muhofaza qilish choralari ko'rilgan. Bundan 1000 yil oldin Buxoro yaqinida atrofi baland devorlar bilan o'ralgan Shamsobod qo'riqxonasi tashkil etilgan bo'lib, uning ichida bug'u, kiyik, tulki, ayiq kabi yovvoyi hayvonlar yashaganligi tarixchi geograf Narshaxiy yozib qoldirgan. Kapitalizm davrida jamiyat bilan tabiiy muhit orasidagi ta'sir juda ham kuchayib ketdi. Chunki ishlab chiqarish vositalari xususiy mulkchilikka asoslangan, o'zaro raqobatlar mavjud bo'lgan, xo'jaligi notekis rivojlanayotgan kapitalistik jamiyatda tabiiy resurslardan kapitalistik jamiyatda tabiiy resurslardan rejasiz foydalanildi. Yevropada va Shimoliy Amerikadagi katta territoriyalarda o'rmonlar kesilib, shamol va suv eroziyasi kuchayib, hosildor yerlar qishloq xo'jalik oborotiga yaroqsiz bo'lib qolgan. XX asr boshlariga kelib, yer kurrasidagi suv havzalari, atmosfera havosi, tuproqlar, sanoat, transport, maishiy-kommunal, qishloq xo'jaligi chiqindilari va boshqa chiqindilar bilan ifloslanishi juda ham kuchayib ketdi. Bular o'z navbatida sayyoramiz biologik resurslarning holatiga va ayniqsa kishilar salomatligiga ziyon yetkazmoqda. Shu sababli jahon mamlakatlarida ham tabiiy muhitni toza saqlash, uni muhofaza qilish masalasi keng tus olmoqda. Atrof-muhit regional ifloslanishdan global masshtabdagi ifloslanishga aylanib ketdi va geografik muhitda energetika balansining, ekologik sharoitining va moddalar almashinuvinin buzilishi uchun xavf tug'ildi. O'tgan asrning 50-yillaridan boshlab fan-texnikaning jadal rivojlanishi insoniyatning tabiatga ta'siri miqyosi va darajasining keskin ortishiga olib keldi. Tabiiy resurslarning mislsiz o'zlashtirilishi, sanoat ishlab chiqarishining ortishi, transport vositalari sonining ko'payishi atrof-muhitning kuchli ifloslanishi muammosini keltirib chiqaradi. Hozirgi kunda insoniyatning ehtiyojlari uchun yer ostidan 120 milard t.dan ortiq foydali qazilmalar olinadi. Xalk xo'jaligining turli tarmoqlarida yiliga 400 km³ dan ortiq suv ishlatiladi, yonish jarayonida 15 miliard t.kislorod sarf bo'ladi. YuNEP (1195) ma'lumotlariga ko'ra, har sekunda atmosferaga 200 tonnadan ortiq SO₂ gazi chiqarilmoqda va 750 t. Unumdor tuproq qatlami yo'qotilmoqda; har kuni 47 ming ga o'rmon buziladi, 346 ming ga yerlar cho'lga aylanadi; taxminan 100-300 tur o'simlik yo'qolyapti. Tabiatga ta'sirining kuchayishi aholi

sonining keskin oshishi bilan ham bevosita bog'langan. Yer yuzida XX asr boshida 1 milliard 600 mln. kishi yashagan bo'lsa, 1960 yilda ularning soni 3 milliard.ga yetgan va XXI asr bo'sag'asida aholi soni 5,7 milliard kishidan ortgan. Ekologik inqirozning oldini olish-tabiiy resurslardan unumli foydalanish, atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash va demografik muammolarni hal qilish bilan bevosita bog'liqdir. Fan-texnika revolyutsiyasi urbanizatsiya jarayonining jadallashuviga olib keldi. Urbanizatsiya –deganda shaharlar salmog'ining ortishi, shahar turmush tarzining keng yoyilishi tushuniladi. Hozirda yer yuzi aholisining yarmidan ortig'i shaharlarda yashamoqda. Aholi, sanoat va transport zich joylashgan shaharlar biosfera ifloslanishining asosiy manbalari hisoblanadi. Yirik shaharlarning xuddi harakatdagi vulqonlarga o'xshatsa bo'ladi. Ular har kuni atrof-muhitga minglab tonna zararli birikmalar, iflos ovqatlar, qattiq chiqindilar, issiqlik chiqarib turadi. Shaharlarda aholining kasallanish darajasi ham yuqori hisoblanadi. O'zbekistonda aholining 40% -shaharlarda yashaydi. Inson kundalik hayot ehtiyojlarini qondirish uchun tabiatni o'zgartiradi va undan foydalanadi. Tabiatni foydalanish muhim siyosiy va iqtisodiy muammo hisoblanadi. Tabiiy resurslardan foydalanish, muhitning ifloslanishi-davlatlararo kelishmovchilik, hatto urush harakatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Tabiatdan foydalanish talablarining buzilishi katta iqtisodiy zarar yetkazmoqda. Bizda ham tabiiy muhit holati ancha ayanchli holga kelib qolgan. Yer osti boyliklarining isrofgarchilik bilan o'zlashtirilishi natijasida katta maydondagi unumdor yerlar yaroqsiz ahvolga tushgan. Suv, havo, tuproq ifloslangan. Cho'lga aylanish, sho'r bosish, jarayonlari tezlashgan. Orol dengizi, Orol bo'yi muammolari yana ko'plab ekologik jumboqlarni keltirib chiqarmoqda. O'zbekistonda turli xastaliklarning ko'payishi va atrof-muhitning ifloslanishi o'rtasida bevosita bog'lanishlar kuzatilmoqda. Insonning sog'-salomatligi ijtimoiy omillardan tashqari ko'p jihatdan atrof-muhitning ekologik holatiga ham bog'liqdir. Tabiiy muhit toza, havo, yer usti va yer osti suvlari, turoq, o'simlik, hayvonot olamining tozalik darajasi tabiiy me'yorda bo'lsa, inson sog'ligi ham shuncha mustahkam bo'ladi. Shundagina kishi organizmi tashqaridan to'satdan bo'ladigan ba'zi xurujlarga bardosh bera oladigan va qarshi kurasha oladigan darajada rivojlanadi. Bizda ham noqulay ekologik vaziyatlar turli kasalliklarning yoyilishiga olib kelmoqda. Yu.Shodimetov (1994) ning ta'kidlashicha O'zbekistonda keyingi 15 yilda (1976-1990 yy) katta yoshdagi aholi va bolalar orasida umumiy kasalga chalinish: (har 10 ming kishi hisobiga) muntazam o'sib borgan. 1991 yilga nisbatan 1993 yilda sanoati rivojlangan va transport harakati kuchli bo'lgan shahar va viloyatlarda kishilarning kasalliklarga chalinishi ancha ko'p bo'lgan. Bularga misol qilib : Farg'ona, Andijon, Olmaliq, Chirchiq, Toshkent shaharlarini, Sariosiyo tumani, Xorazm viloyati va Qoraqolpag'iston Respublikasining alohida ko'rsatish mumkin. Respublikadagi sanoat korxonalarining havo, suv, tuproq, umuman atrof-muhitning ifloslanish darajasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, 1990 yilning oxirlarida O'zbekiston qishloq xo'jaligining 87,2% korxonalari ekologiya-gigiena talablariga javob bermagan va tabiiy muhitni bulg'ash manbalari bo'lgan. Barcha sanoat korxonalarining 20 % ekologik jihatdan toza, ishlab chiqarish korxonalarini 276 tasi (25%) ekologik

jihatdan juda xavfli hisoblangan (ShODIMETOV, 1994). Aholi sog'ligini saqlashda shahar va qishloqlarda kanalizatsiya tarmoqlari bilan ta'minlanganlik ham muhim o'rin tutadi. Kanalizatsiya tizimining bo'lishi – aholi yashaydigan joylarda yer osti va yer usti suvlariga kanalizatsiya chiqindilari aralashuvining oldini oladi. Professor Yu.Shodimetovning tahliliga ko'ra, respublikamizning ayrim joylarida tabiiy muhitning ifloslanishi oqibatida, ayniqsa qishloq joylarida 14 yoshgacha bo'lgan bolalarda temir moddasi yetishmaydigan kamqonlik, sil kasalligi va yuqori nafas yo'llariga mikroblar o'tiradigan kasalliklar tez-tez uchraydi. Bularning ichida eng xavflisi – ammiakli selitra hisoblanadi. U ko'proq sabzavot-poliz ekinlariga ishlatilishi oqibatida ularning tarkibida nisbatan ko'proq uchraydi. Mutaxassislarning aniqlashicha, nitratlar bakteriyalar hayot faoliyatida xavfli hisoblangan nitratlarga qaytarilishi mumkin. Nitratlar ikkilamchi aminlar bilan reaksiyaga kirishib, nitrozaminlarga aylanadi. Jahon miqyosidagi olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlari shuni ko'rsatadiki, nitrozaminlar rak paydo qiluvchi omil hisoblanadi. Respublikada tuzalishi murakkab bo'lgan bu kasallik bilan og'riq bemorlarning soni muntazam ravishda oshib bormoKda. Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda so'nggi 10 yilda bu kasallik 17 % ga ko'paygan. Azot nitrati bilan to'yingan poliz mahsulotlari ozuqalik va biologik qimmatini kamaytiradi, ularning saqlanishi muddatini qisqartiradi. Mirzacho'l qovunlar katta, chiroyli, toshbosar va yirik qilib yetishtiriladi, lekin bozorlarda 3-4 kun orasida aynib, chiriydi, suv bo'lib oqib ketadi. Qovunda mumkin bo'lgan nitratning miqdori har kg ga 60 mg dan ortmasligi lozim. Orolbo'yida amalga oshirilgan yalpi tibbiyot ko'rigi (3 mln.dan ortiq aholi tekshiruvdan o'tkazilgan) aholining ko'proq qizilo'ngach raki, qon va qon paydo qiluvchi a'zolar, yurak-qon tomir tizimi, asab, kamqonlik va boshqa kasalliklar bilan og'rigani aniqlanadi. Bunga asosiy sabab –Amudaryo suvining ifloslanganligi, suv tarkibida turli pestitsidlar, erigan mineral o'g'itlar, neft mahsulotlari va boshqa organik birikmalarning mavjudligidir. Hozirda Orolbo'yi aholisining toza ichimlik suvi bilan ta'minlanish borasida talay ishlar amalga oshirildi. Nukus va Urganch shaharlari tomon katta diametrli quvurlar yotqizildi va ular orqali ko'p miqdorda toza ichimlik suvi yuborilmoqda. Aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash bilan qishloq joylarida ko'pgina kasalliklarning keskin kamayishiga erishish mumkin. Yer kurasini o'rab olgan havo qoplam-atmosfera deyilib, yerning landshafti hayotida juda muhim vazifani bajaradi. Atmosfera yerning himoya qatlami bo'lib, tirik organizmlarning turli ultrabinafsha nurlardan, samodan tushadigan meteoritning zarrachalaridan saqlaydi. Agar atmosfera bo'lmaganda-er yuzasi kequrun – 100⁰ S sovib, kunduzi 100⁰ S isib ketgan bo'lardi. Faqat atmosfera tufayli yerda hayot mavjud. Atmosfera tabiatning eng muhim elementlaridan biri bo'lib, tirik organizmlarning yashashi uchun juda ham zarurdir. Chunki, organizm, xususan inson suvsiz, ovqatsiz bir necha kun yashashi mumkin, lekin u havosiz faqat 5 minut yashaydi, xolos. Demak, yerda hayotning, ayniqsa inson yashashi toza havoga bog'liq ekan. Chunki bir kishi bir sutkada 1 kg ovqat, 2 l suv iste'mol qilsa, nafas organlari orqali 25 kg havoni yutadi. Shuning uchun havo ifloslanib uning kimyoviy tarkibi va fizik

xossalari o'zgarishi bilan har bir organizmning fiziologik holati ham o'zgaradi. Toza havo – o'simlik, hayvonlar va qishloq xo'jalik ekinlari uchun zarurdir. Undan tashqari antibiotiklar ya'ni o'tkazgichlar, aniq o'lchagich asboblari ishlab chiqaradigan sanoat tarmoqlari uchun ham havo kerak. Atmosferaning ifloslanishi faqat sayyoramizdagi tirk mavjudotlarning, xususan insonning salomatligiga salbiy ta'sir etib qolmay, balki xalq xo'jaligiga ham juda katta zarar yetkazadi. Shu sababli, bugungi kundagi eng muhim masalalardan biri atmosfera havosini toza saqlashdir. **Atmosferaning tarkibi va ifloslanishi** Atmosfera havomi – har gal gazlarning mexanik aralashmasidan iborat bo'lib (er yuzasiga yaqinda), asosan azot (78,09 %) iborat. Atmosfera tarkibida yana – geliy, neon, ksenon, kripton, vodorod, azon, ammiak, yod va boshqalar bo'lib, ular butun atmosfera tarkibining 0,1 % ni tashkil qiladi, xolos. Bundan tashqari havoda doim 3-4 % suv bug'lari, chang zarrachalari bo'ladi. Yerning sun'iy yo'ldoshlari, raketalar va kosmonavlarning ma'lumotiga qaraganda – atmosferaning 100 km gacha baland qismida ham uning tarkibi yuqorida qayd qilingan gazlardan iboratdir. 1000-1200 km balandlikda atmosfera asosan kislorod va azotlan ; Undan yuqorida – 1500 km gacha bo'lgan qismida leliy gazi; 2500 km dan yuqorida esa yengil gaz – vodoroddan iborat.

Atmosferaning ifloslanishi deganda – uning tarkibidagi tabiiy holda mavjud bo'lgan gazlar muvozanatining tabiiy va sun'iy omillar natijasida vujudga kelgan har xil gazlar, qattiq zarrachalar, chanlar, radiaktiv changlar, suv bug'lari va boshqalar ta'sirida buzilishini hamda sifatining o'zgarishini tushunamiz. Atmosferada gazsimon moddalardan tashqari shakli, kattaligi, kimyoviy tarkibi va fizik xossalariiga ko'ra bir – birdan farq qiluvchi mayda zarrachalar – aerozollar (tutun, chang, to'zon va b.) mavjud. Agregat holatiga ko'ra atmosferani ifloslovchi birikmalarni 4 guruhga bo'lish mumkin : qattiq, suyuq, gazsimon va aralash birikmalar. **Atmosferaning tabiiy ifloslanishida** - kosmik changlar, vulqonlarning otilishidan vujudga kelgan moddalar, tog' jinslari va tuproqning nurashidan vujudga kelgan moddalar, o'simlik va hayvonlarning qoldiqlari, o'rmon va dashtlardagi yong'indan, dengiz suvining mavjlunishi bilan havoga chiqqan tuz zarrachalari muhim rol o'ynaydi. Koinotdan har yili 10^6 t chang atmosferaga tushadi. Kuchli vulqon otilganda atrof-muhitga 75 mln. m^3 chang chiqadi. Dengiz suvi mavjlanganda havoga ko'plab tuz zarrachalari ajralib chiqadi. Bulardan tashqari havoga nurash tufayli shamollar hamda yong'in natijasida chang, qum va boshqa qattiq zarrachalar, o'simlik changlari kelib qo'shiladi. Atmosfera tarkibidagi tabiiy changlar yer yuzasida sodir bo'ladigan jarayonlar uchun katta ahamiyatga ega. Chunki changlar suv bug'lari uchun kondensatsiya yadrosi hisoblanib, yog'inlarni vujudga keltiradi, quyoshning to'g'ri radiatsiyasini yutib, yer yuzasidagi organizmlarning ortiqcha nurlanishdan saqlaydi. Shundan ko'rinib turibdiki, atmosferadagi tabiiy changlar ma'lum darajada bo'lsa, atmosfera tarkibining zaruriy elementi hisoblanib, undagi hodisa va jarayonlarning borishini tartibga solib turadi. Lekin ayrim hollarda vulqonlarning otilishi, kuchli chang-to'zonlarning ko'tarilishi tufayli havo

me'yoridan ortiq ifloslanib, halokatlarga sabab bo'lishi mumkin. **Atmosferaning sun'iy ifloslanishi.** Keyingi yillarda ishlab chiqarishning intensiv ravishda rivojlanishi (bu hol hamma rivojlangan mamlakatlarga xos) atmosfera havosining ifloslanishini tezlatdi. **Sun'iy ifloslanish manbalariga** - energetika, sanoat korxonalari, transport, maishiy chiqindilar va boshqalar kiradi. Atmosferaning sun'iy ifloslanishida avtomobil transporti birinchi o'rinni (40 foiz); energetika sanoati (20 foizi) ikkinchi o'rinni; korxona va tashkilot ishlab chiqarishi uchinchi o'rinni (14 foiz) egallaydi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, maishiy – kommunal xo'jaligi va boshqalar zimmasiga esa atmosfera sun'iy ifloslanishining 26 foizi to'g'ri keladi. Atmosfera ifloslanishining o'sishi hattoki inson yashashi kam bo'lgan joylarda ham deyarli sezilarli ekan. Masalan : AQSh larning Yullouston milliy bog'i – amerikada eng toza havosi bilan ajralib turadigan, keyingi 5 yil ichida zarrachalarning o'rtacha soni 10 marta oshgan. Kavkaz tog'lari cho'qqilarida o'rnashib olgan chang zarrachalari 1930-1960 yillarda 20 marta ortgan. Buni olimlar shu davrlarda sanoat ishlab chiqarishning ortishiga bog'lagan. Atmosfera ifloslanishining o'sishini ko'pgina omillarning hozirgi zamon taraqqiyotiga xos bo'lgan, energiya va metallurgiya sanoati ishlab chiqarishi, avtomobil va samalyotlar sonining o'sishi, minglagan tonna chiqindilarining yondirilishi va hakovzolarining natijasida deb qarash lozimdir. Hozirgi yer kurrasida kishilarning xo'jalik faoliyati bilan bog'liq holda atmosferaga har yili 500 mln.t atrofida oltingugurt gazi, sul'fad oksidi, azot oksidi, karbanat angidrid va pestitsidlar chiqarilmoqda. Bularidan tashqari, sement, ko'mir, metallurgiya va boshqa sanoat korxonalaridan ko'plab atmosferaga kul, rux, qo'rg'oshin, mis, chang va boshqa moddalar chiqarilmoqda. Shuningdek, katta maydonlardagi o'rmonlarni kesib yerlarni haydash tufayli tuproq eroziyasi va deflyatsiyasi kuchaydi, o'rmon-o'tloqlarda yong'in ko'paydi, qishloq xo'jaligida ko'plab pestitsidlar ishlatish oqibatida atmosfera tarkibida chang, tutun qurumlar, zaharli ximikatlarning miqdorining ko'payishiga olib keldi. Havoni ifloslovchi asosiy modda va birikmalarga aerozollar, qattiq zarrachalar, qurum, azot oksidlari, uglevodorod va oltingugurt oksidlari, metal oksidlari va boshqalar kiradi. So'nggi yillarda atmosferaning ifloslanishida transport vositalarining salmog'i ortib bormoqda. Chunki avtomashina, samalyot, teplovoz, qishloq xo'jalik mashinalari va boshqalar juda katta miqdorda kislorodni sarflab, atmosferaga (tarkibida 200 ga yaqin zaharli moddalar uchraydigan) har xil gazlarni (is gazi, azot oksidi, uglevodorodlar, qo'rg'oshinning zaharli birikmalari, chang, qurum va boshqalar) chiqarib, uni ifloslaydi. Hozir yer sharidagi 400 mln. dan ortiq avtomobil atmosferaga yiliga 300 mln.t ga yaqin har xil zaharli gazlar, chang qurum va boshqa qattiq zarrachalar chiqarib ifloslanmoqda. Shundan 200 mln.t uglerod oksidiga, 50 mln.t uglevodorodga, 30 mln.t azot oksidiga, qolgani boshqa gaz, chang, qurum va qattiq zarrachalarga to'g'ri keladi. Avtomobillar atmosfera havosining har xil zaharli gazlar bilan ifloslanishidan tashqari dunyo aholisining nafas olishiga ketadigan kisloroddan 3-4 marta ko'p kislorodni sarflaydi. Undan tashkari atmosferaning ifloslanishida va ko'plab kislorodni sarflanishida samolyotlarning roli katta. Masalan: Amerika-Evropa orasida uchadigan

superreaktiv layner 8 soat ichida 50-75 t. Kislorod sarflaydi. Bu miqdordagi kislorodni 25-30 ming ga maydondagi o'rmon 8 soat mobaynida yetkazib beradi. Atmosferaning ifloslanishida raketalarining salmog'i ortib bormoqda. Amerika olimlarining ma'lumotiga ko'ra «Shatl» kosmik apparatini orbitaga chiqargan raketa atmosferaning yuqori qatlamiga 300 t. Alyuminiy oksidini, oq poroshkga o'xshash moddani chiqargan. Bu modda bulutlar tarkibida muz kristallarining miqdorini 2 marta oshirgan, oqibatda quyosh nurining qaytishi ko'paygan. Raketalar juda ko'p kislorodni sarflaydi va hatto ozon qatlami halokatiga ham ta'sir qiladi: AQSh ning «Skayleb» stansiyasining orbitaga chiqargan «Saturin-5» raketasi ionsoferada kengligi 1800 km «deraza» «teshik» hosil qilib, u 1,5 soatdan keyin to'lgan. Olimlarning hisobiga ko'ra, agar qisqa vaqt ichida bu raketaga o'xshash 125 ta raketa uchirilsa, Yerning ozon qatlamini yo'q qilib yuborishi natijasida sayyoramizda organizmlar qirilib ketishi mumkin. Atmosferaning ifloslanishida chekuvchilarning roli ham kundan-kunga oshib bormoqda. BMT ning ma'lumotiga ko'ra, hozir dunyoda yiliga faqat sigaret chekilishi natijasida atmosferaga 10,5 t. Kadmiy, 14,8 t. Qo'rg'oshin, 48,4 t. Mis, 203,5 t. Rux, 966 t. Marganets va boshqa zaharli moddalar chiqariladi. Qishloq joylarida atmosferaning ifloslanishida ayniqsa parrandachilik va chorvachilik komplekslari, go'shni kombinatlari, qishloq xo'jalik mashinalari, kimyoviy o'g'itlar va zaharli ximikatlar ko'proq ta'sir etadi. Kimyoviy o'g'itlardan va ayniqsa pestitsidlardan noto'g'ri, me'ridan ortiqcha foydalanish oqibatida u ekologiksistemaning buzilishiga sabab bo'lmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra shahar atmosferasi okeanlar ustidagi atmosferaga nisbatan 150 marta iflos ekan. Havoning kuchli ifloslanishi insonlar sog'ligiga, barcha jonzotlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shaharlar va sanoat rayonlarida kishilar o'rtasida surunkali bronxit, nafas qisishi va o'pka raki kasalliklarining ko'payishi kuzatiladi. Agar havoda oltingugurt oksidi ko'p to'planib qolsa kishilarda bronxit, gastrit, o'pka kasalliklari vujudga keladi. Atmosferadagi turli zararli gazlar o'simlik va hayvonlarga ham zarar yetkazadi. Havoga chiqayotgan chang, qurum, tutun va oltingugurt gazlari, xlor, uglevodorod birikmalari, mishyak, surma, ftor va boshqalar yana yerga qaytib tushgach o'simlik barglariga, tuproq va suv orqali o'simlik ildiziga o'tadi. Natijada o'simliklarning nobud bo'lishi, hosilning kamayishi, fotosintezning o'zgarishi kuzatiladi, o'simliklarning havoni O₂ bilan ta'minlash qobiliyati pasayadi. Bu esa o'z navbatida inson salomatligiga katta zarar keltiradi. Bizda havo ifloslanishini kuzatish va nazorat qilish – monitoring yaxshi yo'lga qo'yilgan. Korxonalar uchun havoni belgilangan miqdordan ortiqcha ifloslangani hollarida to'lov va jarimalar belgilangan. O'zbekistonda «Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida» maxsus qonun qabul qilingan. Bu qonun 1996 yil 27 dekabrda qabul qilingan. Yer yuzidagi barcha mavjud suvlar gidrosferani tashkil qiladi. Gidrosfera – deganda okean, dengiz, ko'l, daryo, yer osti suvlari va muzliklarini o'z ichiga olgan Yerning suv qobig'i tushuniladi. Sayyoramizda dastlab hayot suv muhitida paydo bo'lgan, rivojlangan va tirik organizmlar uchun suvning ahamiyati kattadir. Suv tugamaydigan resurslarga kiradi va aylanma harakat natijasida suv zahirolari doim tiklanib turadi. Yer yuzidagi suv tugamaydigan resurs bo'lishiga

qaramasdan inson bevosita ishlatishi mumkin bo'lgan suv zahiralari juda ham cheklangan. Gidrosferadagi barcha suvlarning 96,5 % Dunyo okeanining sho'r suvlariga to'g'ri keladi. Mavjud chuchuk suvlarning katta qismi muzliklarda (1,73 %) va yer osti zahiralarda (1,70 %) joylashgan. Shuni atish kerakki, yer ostidagi suv zahiralari aniq baholangan emas. Yer yuzida hozirgi vaqtda inson bevosita foydalanishi mumkin bo'lgan chuchuk suvlar miqdori gidrosferadagi umumiy suv hajmining taxminan 0,3 % ni tashkil qiladi. Sayyoramizda daryo va ko'l suvlari bir tekis taqsimlanmagan va ayrim xududlarda suv tugaydigan hamda juda sekin tiklanadigan resurs hisoblanadi. Biosferadagi jarayonlar va insonlar hayotida suvning ahamiyati juda kattadir. Kishilarning kundalik hayotini suvsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Suvning (suyuq, gazsimon, qattiq) bo'lishi turli joylarning ob-havo va iqlim sharoitining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Fotosintez jarayoni suv ishtirokida amalga oshadi. Suv tirik organizmlar uchun birlamchi hayot muhiti hisoblanadi. 1 tonna paxta olish uchun 10000 tonnagacha 1 tonna sun'iy kauchik olish uchun 3000 tonnagacha, 1 tonna nikel olish uchun 4000 tonnadan ortiq suv sarflanadi. Maishiy ehtiyojlar uchun ishlatiladigan suvning o'rtacha miqdori ham oshib bormoqda. Masalan : dunyo bo'yicha shaharlarda o'rtacha kundalik suv sarfi aholi jon boshiga 200 litrni tashkil qilsa, bu ko'rsatkich Toshkentda 700, Moskvada 800 litrni tashkil qiladi O'zbekiston yerlari asosan Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo, O'irchiq va Ohangaron daryolari suvlari bilan sug'oriladi. Daryolar suv oqimini tartibga solish uchun respublikada 53 ta suv ombori qurilgan. Mavjud ishlatiladigan suvlarning 85 % qishloq xo'jaligiga, 12 % sanoatga va 3 % maishiy-kommunal xo'jalikka to'g'ri keladi. Suvlarning ifloslanishi ham dolzarb ekologik muammolardan biri hisoblanadi. O'zbekistonning asosiy daryolari Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston xududlaridan ifloslanib keladi. Daryolar suvi-chorvachilik kompleksi, kommunal-maishiy oqavalar, sanoat oqavalari va katta Xajmda kollektor –drenaj suvlari bilan ifloslanadi. Suvlarga pestitsidlar va zaharli kimyoviy birikmalarning ko'plab tushishi natijasida respublikaning ayrim xududlarida ichimlik suv muammosi keskinlashib ketdi. Ayniqsa, qoraqapog'iston Respublikasi va Xorazm viloyatida ichimlik suv sifatining yomonligi kasalliklarning ortishi, o'limning ko'payishiga olib keldi. Oxirgi yillarda yer osti suvlari sifatining yomonligi kasalliklarning ortishi, o'limning ko'payishiga olib keldi. Oxirgi yillarda yer osti suvlari sifatining yomonlashuvi kuzatilmoqda. Farg'ona – Marg'ilon sanoat rayonida neft mahsuloti va fenollar bilan yer osti suvining ifloslanishi REM (ruxsat etilgan miqdor) dan yuz barobargacha ortiq qayd qilingan. Toshkent viloyatida ham yer osti suvlarining mahalliy o'ta yuqori ifloslanishi kuzatiladi. Respublikamizda suvlardan oqilona foydalanish maqsadida ilg'or chet el tajribalari joriy qilinmoqda. Tomchilab sug'orish, suvlardan takror foydalanish oqavalarini tozalash shular jumlasidandir. Suv havzalariga tushadigan sanoat oqavalari keyingi 5 yil ichida 2 yarim marta kamaygan. Suvlarni me'yoridan ortiq ifloslangani uchun jarima va to'lovlar belgilangan. O'zbekiston Respublikasida suvdan foydalanish maxsus qonun asosida amalga oshiriladi. «Suv haqidagi va suvdan foydalanish» to'g'risidagi qonun 1993 yil 6 mayda qabul qilingan. Shunday qilib, kishilik

jamiyatida suvning o'rnini bosadigan boshqa hech qanaqa resurs yo'qdir. Bu esa suvning bebaho ekanligidan darak beradi. Kelgusida toza suv tanqisligi sezilsa, insoniyat bir qancha qo'shimcha choralar ko'rishga majbur bo'ladi. Bunday choralar qatoriga muzlik suvlaridan foydalanish, dengiz va okean suvlarini chuchuklashtirib foydalanish va nihoyat yomg'ir suvlaridan foydalanish kabi vazifalar kiradi.

Mustaqil Vatanimizni asra va qadrla!

Dunyoning kunlik manzarasiga bir e'tibor bering: turli mojarolar, ur-yiqit, urush-janjal, qo'poruvchiligu g'avg'olar. Go'yo zamin olovli bir o'choqqa aylanib qolayotgandek.

Shular haqida o'ylaganda, Prezidentimiz Islom Karimovning O'zbekistonning boyliklari ko'p, lekin bizning eng katta boyligimiz, eng yuksak qadriyatimiz – jamiyatimizda hukm surayotgan tinchlik, millatlararo do'stlik va hamjihatlikdir, degan so'zlarining mohiyatini anglab, tinch-totuv hayotimizga shukronalar keltiramiz.

Mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillarining bir oiladek ahil-iniq yashayotgani bu barqarorlikning muhim ustunlaridir.

– Shu tuproq, shu yer meniki, kindik qonim shu yerga to'kilgan. Mahallada o'sganim uchun o'zbek tilini ona tilimdan yaxshiroq bilaman, – deydi samarqandlik Pak Li. – Ota-onam koreyalik bo'lsa-da, o'tgan asr o'rtalarida O'zbekistonni vatan tutishgan. Avval men, so'ng singillarim shu zaminda tug'ildik. O'qib kamolga yetdik, hozir tadbirkorlik bilan shug'ullanaman. Gohida odamlar menga rus tilida murojaat qilsa, o'zbekcha lutf qilaman. Kimdir hayratga tushadi, ko'pchilik rahmat aytadi. Mahallamiz ahil, bordi-keldi uzilmaydi. Ayniqsa, to'y-ma'rakadagi bunday ahillik, yelkadoshlikka boshqa joyda guvoh bo'lish qiyin.

Mamlakatimizda hukm surayotgan bunday muhit o'z-o'zidan paydo bo'lgani yo'q, albatta. Bu Prezidentimiz Islom Karimov rahnamoligida azaldan xalqimizga xos bag'rikenglik va insonparvarlik fazilatlariga tayangan millatlararo munosabatlarning prinsipial jihatdan yangi konsepsiyasi izchil amalga oshirilayotgani natijasidir. Bu boradagi ishlar mamlakatimizning barcha fuqarolari uchun teng huquq va erkinlikni ta'minlashga yo'naltirilgan. Bu muhim tamoyil O'zbekiston Konstitutsiyasida, boshqa milliy qonunchilik hujjatlarida mustahkamlab qo'yilgan. O'zbekistonning millatlararo munosabatlarni mustahkamlash borasidagi katta tajribasi butun dunyoda keng e'tirof etilmoqda.

O‘zbekistonda yashab istiqomat qilayotgan millat va elatlar o‘z milliy madaniyati, tili, an‘ana va urf-odatlarini rivojlantirishi uchun barcha shart-sharoit yaratilgan. Ko‘p sonli millatlarning madaniyat markazlari faoliyati samarali yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, gazeta, jurnallar nashr etilmoqda, radioeshittirish va teleko‘rsatuvlar efirga uzatilmoqda.

Bugun har bir O‘zbekiston fuqarosi, millatidan qat’i nazar, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarda keng va erkin ishtirok etayotir. Senat a‘zolari, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi hamda mahalliy kengashlar deputatlari, yirik korxona va tashkilotlar rahbarlari orasida ham turli millat vakillarini uchratish mumkin.

Davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan 1992-yilda tashkil etilgan Respublika Baynalmilal madaniyat markazi mamlakatimizda millatlararo munosabatlarni mustahkamlash borasida ko‘rsatilayotgan e‘tibor va g‘amxo‘rlikning yorqin namunasidir. Mazkur tashkilot tomonidan bir yuz qirqa yaqin milliy madaniy markazlar faoliyati muvofiqlashtirilmoqda.

Milliy madaniy markazlarning erkin va mustaqil faoliyat yuritishi, o‘z urf-odat va an‘analarini erkin davom ettirgan holda milliy bayramlarini o‘tkazishi uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Ular tomonidan turli madaniy-ma‘rifiy tadbirlar, anjumanlar, konsert dasturlari, festival va ko‘rik-tanlovlar o‘tkazilmoqda. “O‘zbekiston – umumiy uyimiz”, “Qudratimiz – birlik va hamjihatlikda”, “Vatan yagonadir – vatan bittadir” kabi shiorlar ostida mamlakatimizning barcha shaharlarida ko‘tarinki kayfiyatda o‘tkazilayotgan festivallar, davra suhbatlari ko‘p millatli xalqimizning chinakam do‘stlik anjumaniga aylangan, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

– Mamlakatimizda yuzdan ortiq millatga mansub fuqarolar kabi armanlar ham ahil-inoq, tinch-totuv yashab, mehnat qilmoqda, – deydi poytaxtimizdagi arman milliy madaniyat markazi raisi Martin Setyan. – O‘zbekistonda kechayotgan tub yangilanishlar jarayoniga turli millat vakillari o‘z yutuqlari bilan munosib hissa qo‘shayotgani, ayniqsa, tahsinga loyiq. Ularning mehnati e‘zoz va e‘tibor topib, davlatimizning eng yuksak mukofotlari, faxriy unvon va orden-medallariga sazovor bo‘lishmoqda.

Prezidentimiz Islom Karimovning shu yil 12-iyunda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining yigirma ikki yillik bayramiga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish to‘g‘risida”gi qarori asosida markazda maxsus dastur ishlab chiqilgan. Unga ko‘ra "Qadr-qimmatim, tayanchim va iftixorimsan, mustaqil O‘zbekiston!" shiori ostida barcha viloyatlarda turli madaniy-ma‘rifiy tadbirlar, «Vatan obodligi – ko‘ngil obodligi» shiori ostida davra suhbatlari, «O‘zbekiston – umumiy uyimiz» shiori ostida an‘anaviy do‘stlik va madaniyat festivallari o‘tkazilmoqda.

Hozirga qadar festival doirasida Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyatlarda seminar va davra suhbatlari, milliy madaniy markazlar badiiy jamoalari ishtirokida konsert dasturlari tashkil etildi. Festivalning yakuniy bosqichi dekabr oyida Toshkent shahrida bo‘lib o‘tishi rejalashtirilgan. Bu tadbirlarda qatnashayotgan turli millat va elat vakillari O‘zbekistondek jannatmonand va betakror yurtda tug‘ilib, o‘z orzu umidlariga yetishayotganidan baxtiyorligini faxr-iftixor bilan ta’kidlashmoqda.

Qaysi mamlakatda tinchlik, xotirjamlik hukmron bo‘lsa, o‘sha yerda farovonlik, o‘sha yerda baraka va rivojlanish bo‘ladi. Buni mustaqillik yillarida mamlakatimizda amalga oshirilgan izchil islohotlar, erishilgan yutuqlar misolida ham ko‘rish mumkin. Xalqimizning niyati esa bitta, dunyoda tinchlik bo‘lsin, keksalarimiz aytganidek, jonajon yurtimizga ko‘z tegmasin.

Ommaviy axborot vositalarining hayotimizdagi o‘rni

27-iyun kuni – Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlari kuni deb e‘lon qilingan bu sanaga bu yil roppa-rosa yigirma yil to‘layotgani nafaqat soha xizmatchilari, balki ularning ijod va mehnat mahsulidan bahramand bo‘ladigan millionlab mushtariylar, barcha ziyolilarimiz tomonidan mamlakatimizda qutlug‘ bayram sifatida nishonlanayotgani hammamizga katta mamnuniyat yetkazadi.

Hech shubhasiz, ana shu tarixan qisqa davrda O‘zbekiston ommaviy axborot vositalari jamiyatimizda amalga oshirilayotgan chuqur ijtimoiy-siyosiy islohotlar, zamon talablariga javob beradigan demokratik yangilanishlarning ko‘zgusiga, odamlarimizni, keng ommani yangicha fikrlashga, ma’naviy uyg‘oqlikka, ongu tafakkurimizni o‘zgartirishga da’vat etadigan qudratli kuchga, qisqacha aytganda, kundalik hamrohimizga aylanib borayotganining guvohi bo‘lmoqdamiz.

Yurtimizda yangi hayot qurish, yangi marralarni egallash borasida bosib o‘tgan mustaqil taraqqiyot yo‘limizni sarhisob qilar ekanmiz, Vatanimiz erishgan barcha-barcha yutuqlarda, hayotimizda amalga oshirilayotgan, o‘zgalarning havasini tortayotgan ulkan o‘zgarishlarda siz, azizlarning munosib hissangiz borligini xalqimiz yaxshi biladi va yuksak qadrlaydi.

Matbuot va ommaviy axborot vositalarining hayotimizdagi o‘rni va ta’siri ortib, xalqimiz o‘rtasida “To‘rtinchi hokimiyat” sifatida tobora katta ishonch va hurmat qozonib borayotgan ekan, buning negizida avvalambor jurnalistlar, ko‘p holatlarda ko‘zga tashlanmaydigan kamtarin muharrirlar, noshirlar, matbaa sohasi va zamonaviy axborot-kommunikatsiya tarmoqlarining ming-minglab zahmatkash ishchi-xizmatchilarining kundalik og‘ir va sermashaqqat mehnati mujassam.

Shu borada jamiyatimizning bugungi va ertangi kuni bo‘ladimi, uzoq kelajagi va porloq ufqlari bo‘ladimi, bir so‘z bilan aytganda, O‘zbekistonni dunyodagi taraqqiy topgan mamlakatlar qatoriga ko‘tarishdek yuksak marralarni ko‘zlagan qonunlarimiz, dasturlarimiz bo‘ladimi – bularning barchasini amalga oshirish uchun xalqimizga ochiq va ravshan qilib yetkazish, el-yurtimizni safarbarlikka chorlash, ruhini ko‘tarish yo‘lida matbuot va axborot vositalarining o‘rni va ahamiyati beqiyos.

Matbuot, televideniye, turli informatsiya vositalarining – bugungi globallashuv zamonida jahon miqyosida barcha-barcha o‘lkalar va xalqlar hayotida hal qiluvchi o‘rin olayotgan bu sohaning tobora oshib borayotgan ahamiyati va ta’siri haqida ortiqcha gapirishga hojat yo‘q.

Bugungi kunda jamiyat, fuqarolik institutlari, qolaversa, har qaysi insonning hayoti aynan axborot-kommunikatsiya sohalari bilan uzviy va chambarchas bog‘lanib borayotganini inobatga olmaydigan mamlakat o‘z rivojida umumbashariy taraqqiyotdan chetda qolib ketishi va intellektual boyligidan judo bo‘lishi tabiiydir.

Hayotda o‘z tasdig‘ini topgan ana shu haqiqatni hisobga olgan holda, mamlakatimizda ommaviy axborot vositalari faoliyatini davr talablari darajasiga ko‘tarish uchun ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, soha xodimlarining ijtimoiy hayotdagi o‘rni va nufuzini oshirish, mashaqqatli mehnatini rag‘batlantirish maqsadida markaziy va hududiy tele-radiokanallar, viloyat va tuman gazetalarida, mavjud 150 dan ziyod nashriyot, 1630 dan ortiq matbaa korxonasida keng ko‘lamli islohotlar, texnik va texnologik yangilash jarayonlari amalga oshirilganini alohida ta’kidlash lozim. Shular qatorida matbuot va ommaviy axborot vositalari, nashriyot, matbaa korxonalari va matbuot tarqatuvchi tashkilotlar uchun qo‘shimcha soliq imtiyozlari va afzalliklar berilgani, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo‘yicha olib borilayotgan ishlar bugungi kunda o‘zining katta amaliy samarasini bermogda.

Ayni vaqtda aholining tezkor va haqqoniy axborot olishga bo‘lgan ehtiyojini yuksak darajada ta’minlash, teleko‘rsatuvlarning mazmuni va sifatini oshirish maqsadida mamlakatimizda raqamli televideniye o‘tish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda. Faqatgina joriy yilning o‘zida bu boradagi ko‘rsatkichni 42 foizdan 45 foizga yetkazish ko‘zda tutilayotgani ayniqsa e’tiborlidir.

Jumladan, oxirgi vaqtda O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi tarkibida “Madaniyat va ma’rifat”, “Dunyo bo‘ylab”, “Bolajon” telekanallari tashkil etilgani, hech shubhasiz, bu yo‘ldagi yana bir muhim qadam bo‘ldi.

O‘zbekiston ommaviy axborot vositalarining salohiyati tobora o‘sib borayotganining tasdig‘ini yurtimizda ommaviy axborot vositalari soni 1991-yilga nisbatan qariyb 3,5 barobar ortib, 1326 taga yetgani, fuqarolik jamiyatining muhim

sharti bo'lgan nodavlat ommaviy axborot vositalari tarmog'i shakllanib, samarali faoliyat ko'rsatayotgani, an'anaviy axborot tizimlari bilan birga internet saytlari, internet-radio, internet-televideniye ham hayotimizdan keng o'rin egallab borayotgani misolida yaqqol ko'rish mumkin.

O'zbekiston tele-radio kanallari tomonidan tayyorlanayotgan ko'rsatuv va eshittirishlar global tarmoq orqali real vaqt rejimida dunyoning ko'plab davlatlariga uzatilayotgani, yurtimiz ommaviy axborot vositalarining aksariyati internetda o'z veb-saytiga ega ekani mamlakatimizning xalqaro mediamakondan munosib o'rin egallashi uchun xizmat qilishi shubhasiz.

Bugungi bayram kunida nafaqat ana shunday ijobiy natijalar haqida so'z yuritish, balki matbuot va ommaviy axborot vositalarimizning oldida turgan dolzarb vazifalar, yo'limizda hali-beri to'siq-g'ov bo'lib, o'z yechimini kutayotgan masalalar haqida xolisona va atroflicha fikr almashib olishimiz ayni muddao bo'lardi.

Shu ma'noda, ma'naviy hayotimizni, bu yo'nalishda olib borayotgan siyosatimizni, bugun shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamon bilan uyg'un va hamohang rivojlantirish maqsadida bizning o'zligimiz, hayot va tafakkur tarzimizning ifodasi bo'lgan milliy qadriyatlarni ko'z qorachig'idek asrab, shu bilan birga, jahon miqyosida erishilgan, e'tirof etilgan umumbashariy yutuqlarga tayanib, ularni o'zlashtirib ish olib borishimiz zarur. Va aynan ana shunday mezonlar matbuot va ommaviy axborot vositalari faoliyatining asosiy tamoyillarini tashkil qilishi kerak.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda ana shu talablarga javob bera oladigan, eski tuzum asoratlari va qoliplaridan butunlay xoli bo'lgan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini, chet tillarni puxta egallagan jurnalistlarning yangi avlodi shakllanib kelayotgani barchamizni quvontiradi.

Barchamizga yaxshi ayonki, el-yurtimiz, jamiyatimiz jurnalistlar faoliyatiga avvalambor ularning o'z Vatani, o'z xalqi hayotiga daxldorlik tuyg'usi, grajdanlik pozitsiyasi, ijtimoiy mas'uliyatiga qarab baho beradi va o'ylaymanki, bu eng to'g'ri va haqqoniy bahodir.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, bugungi notinch va tahlikali zamonda yurtimizdagi tinch va osuda, erkin va farovon hayotni asrash va mustahkamlashda siz, aziz jurnalistlardan xalqimiz yanada ko'proq faollik va jonbozlik ko'rsatishni kutishga haqlidir. Ayniqsa, unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, bizning qanday buyuk tarix va merosga ega ekanimizni anglab, ana shu bebaho boylikni qadrlab yashaydigan, biz boshlagan ulug' ishlarning munosib davomchilari bo'lgan insonlar etib voyaga yetkazishda matbuot ahlining haqqoniy so'zi, uning ta'siri g'oyat muhim, aytish mumkinki, hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini hech qachon esimizdan chiqarmasligimiz lozim

Globallashuv va ma'naviy tahdid

O'zbek xalqi o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan buyon yoshlarimiz va bolalarimiz ma'naviy-aqloqiy tarbiyasi tizimida Vatan tuyqusi, vatanga e'tiqod, vatanparvarlik, insonparvarlik va milliy-ma'naviy qadryatlarni shakllantirish, ularni o'z xalqi va vatanining sodiq farzandlari qilib tarbiyalash hayotimiz ma'naviyati va mazmuniga aylanmoqda.

Bugungu kunga kelib yoshlar ma'naviyatini shakllanishida milliy–ma'naviy qadryatlarning aqamiyatini oshirish, ularni milliy an'analarga sodiq ruhda tarbiyalash, ularni barkamol shaxs etib tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Zero yurtboshimiz ta'kidlaganidek: «O'zbekistonni yangilashning oliy maqsadi ana shu an'alarini qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag'ishlash, zaminimizda tinchlik va demokratiya, farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishini kamol toptirishga erishish uchun zarur shart-sharoitlar yaratishdir».

Xalqaro munosabatlar tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar natijasida milliy havfsizlik, mintaqaviy havfsizlik va xalqaro havfsizlik va ularning o'zaro bog'liqligini anglashga e'tibor ortib bormoqda bugungi dunyoning axborot havfsizlik holati "Havfsizlikka bo'lgan zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqishga va milliy-mintaqaviy xalqaro havfsizlikka nisbatan konseptual qarashlarni rivojlantirishga undalmoqda".

Axborot globallashuvi va yoshlar ma'naviyati har qanday axborot oqimining yoshlar ma'naviyatiga ta'siri xususidagi masalalar zamirida jamiyatimizning davlatimizning milliy havfsizligi nazarda tutiladi.

Bugungi yoshlarimizning aksariyati asosiy axborot manbai sifatida internetga murojaat qilmoqda lekin ularda axborot immuniteti shakllanmaganligi bois "internet orqali ma'naviyatga salbiy tasir vujudga kelishi mumkin".

Ularning ma'naviyatiga ijobiy ta'siri esa zehni o'tkir dunyo bilimlarini egallagan bo'lishi, vatan manfaati yo'lida hizmat qilishlariga begona g'oyalarga berilmasligiga undaydi. Ularni eng avvalo vatanga etiqodli, urf-odat qadriyatlarimizga sadoqatli bo'lishi istalgan buzg'unchi axborotlarga nisbatan o'z axboroti shakllanadi.

Butun jahonda bo'layotgan olamshumul o'zgarishlar, iqtisodiy taraqqiyot ilmfandagi yangiliklar ixtirolar bularning hammasi ommaviy axborot vositalari orqali namoyon bo'lmoqda.

Globallashuv asrida axborotga bo'lgan talab kundan – kunga oshib bormoqda demokratik jamiyatda ommaviy axborot vositalari tele-radio kanallar muhim ahamiyatni kasb etadi.

Globallashuv jarayoni qonuniy jarayon bo'lib, o'ziga xos xususiyatlarga ega ulardan biri davlatlarni xalqaro maydoga erkin chiqishi, ular bilan yaqindan hamkorlik olib borish hamda o'z milliy manfaatlarini turli xil xalqaro tashkilotlar doirasida taminlashga keng imkoniyatlarini ochib beradi.

Globallashuv jarayonining oʻziga xos ijobiy tomonlari bilan yonma-yon salbiy jihatlari mavjud har bir davlatdagi xoh ijobiy xoh solbiy voqea xodisalar dunyoning boshqa bir mintaqasida juda tez tarqalib oʻz taʼsirini koʻrsatmoqda buning oqibatida mintaqa havfsizligi va barqarorligiga jiddiy taxdidlar vujudga kelmoqda bu holat esa milliy va mintaqaviy havfsizlikni taʼminlashda jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

“Aslida hayotning oʻzi turli-tuman gʻoyalar kurashidan bahs-munozaralardan iborat taraqqiyotining maʼno-mazmuni kerak boʻlsa falsafasi ham shunda ammo har qanday tahdid yoki tahlika oldida vahimaga tushmasdan, ana shu kurash va sinovlarga doimo tayyor turishida, Ogoh va sergak boʻlishdadir” degan edi. Prezidentimiz I.A. Karimov.

Inson omili nuqtai nazaridan oʻrganadigan boʻlsak, mafkuraviy immunitet – har qanday axborot taʼsriga tushub qolmaslik avvalo oʻziga oʻsha inson ong-u tafakkuri idroki oʻtkirligiga, chuqur mushohada qilish qobiliyatiga bogʻliq.

Umuminsoniy maʼnaviyat turli – tuman millatlarning oʻziga xos boshqa millatlar uchun ham maʼnaviy ozuqa bera oladigan qirralarini oʻzida mujassamlashtirganligi bois, tabiiyki keng yoyilib boradi hamda jahonda yashayotgan turli millatlarning maʼnaviyati rivojlanishiga yordam beradi.

Uning zamirida zoʻravonlik yoʻli bilan oʻzga millat va ellatlar ongi, qalbini egallash maqsadi turmaydi, balki maʼnaviy tenglik, samimiyluk, oʻzaro doʻstlik, qardoshlik va bir-birini ulugʻlash kabi umuminsoniy qadriyatlar turadi. Shuning uchun ham turli millatlar qadriyatini boyitib boradi. Ularni yaqinlashtiradi va maʼnaviyatini yuksalishiga yordam beradi.

Yoshlar maʼnaviyati uni milliy qadriyatlari asosida shakllantirish kun tartibidagi dolzarb vaziatlaridandir. Shakllanish jarayoni oʻziga xos toʻsiqlar (ichki va tashqi)dan oʻtib amalga oshiriladi.

Buning uchun:

- uzluksiz taʼlim tizimida milliy qadriyatlarimizning mazmun mohiyatini murabbiyluk odatlaridan tashqari har bir fan tarkibida uqtirib borish;
- globallashuv jarayonida har bir oʻquvchi, talabada tanlash didini shakllantirib borish;
- ommaviy madaniyatining zararli oqibati haqida tushunchaga ega boʻlish;
- milliy anʼanalarimiz, qadriyatlarimiz, urf odatlarimizga sadoqatli boʻlish kabi fazilatlarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir.

XXI asr - axborot texnologiyalari asri

XXI asr– yangi axborot texnologiyalari asri. Ushbu davrda axborot texnologiyalariga oid bilimlarga ega bo'lmay turib zarur ko'nikma va malakalarni shakllantirib bo'lmaydi. O'quvchilarda xayotiy zarur bo'lgan XXI asr bilim va ko'nikmalariga ega bo'lishlari ularni keyingi xayotga tayyorligining bosh me'zoni hisoblanadi. Ushbu sharoitda zamonaviy ta'limning maqsad va vazifalari ham o'zgarib boryapti, an'anaviy ta'lim yondoshuvidan XXI asr ta'lim yondoshuviga, ya'ni shaxsga yo'naltirilgan ta'limga o'tilmoqda. Bunday ta'lim yondoshuvining asosida o'quvchi shaxsining to'la rivojlanishi, tez o'zgaruvchan xayotga xar taraflama tayyor bo'lishi, ularning mustaqil ravishda bilim olish ko'nikmalarini, ijodiy fikrlashini rivojlantirish, ulkan axborot makonida axborotlarni tanqidiy nuqtai nazaridan to'g'ri izlash, tanlab olishni, oldida turgan mauammolarni nafaqat ko'ra bilish, balki ularni ifodalash va hal eta olish yotadi.

Axborot texnologiyalari, kompyuter va kompyuter dasturlari insonlar bajaradigan ishlarni yengillashtirish, samarali faoliyat yuritish va bilimlarga ega bo'lish uchun yaratiladi, yangi imkoniyatlar ochadi va bizdan yangi bilim va ko'nikmaga ega bo'lishimizni talab etadi. Shu o'rinda Kreyg Barretning so'zlarini keltirish o'rinli bo'ladi: "Mo'jizani kompyuterlar emas, balki o'qituvchilar yaratadi". Ya'ni, axborot texnologiyalari vositalari ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilishi, bu jarayonda ular faqatgina bilimlarni yig'ish vositasi sifatida qatnashishi nazarda tutiladi.

Ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan ulkan vazifalarni amalga oshirishda o'qituvchilardan XXI asr ko'nikma va malakalarga ega bo'lishni talab etadi. Bugungi kunda XXI asr ko'nikma va malakalariga oid ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan "O'qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid bilimlarga ega bo'lishlik bo'yicha tavsiyalar (Information and Communication Tools Competency Framework for Teachers (ICT CFT))", XXI asr ko'nikma va malakalari bo'yicha hamkorlik tashkiloti (Partnership for 21st Century Skills – www.21stcenturyskills.org)dir. Bundan tashqari XXI asr ko'nikma va malakalari bo'yicha alohida izlanishlarni Apple Computer, Cisco Systems, Dell Computer Corporation, Microsoft Corporation, Intel Corporation tashkilotlari ham olib bormoqda.

XXI asrda mehnat bozori ish o'rinlarini o'zgarishiga, yangilarini paydo bo'lishiga ta'sir etar ekan, ta'lim tizimi ham shunga mos ravishda javob berishi kerak. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) ta'lim jarayoniga joriy etish o'quvchilarga XXI asrda muvaffaqiyatga erishish uchun muhim bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishda eng muhim vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi. AKTni ta'lim jarayoniga joriy etish o'qituvchilardan bir qator ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlikni talab etadi: didaktik materiallarni va faoliyatiga oid xujjatlarni tayerlashda matn muxarriridan samarali foydalanish, multimedia taqdimotlarini tayyorlash, tarmoq ichida ma'lumotlarni izlash va muloqot qilish. Ushbu vazifalarni bajarishda o'qituvchilardan kompyuter savodxonligiga ega bo'lishlik talab etiladi. Bugungi kunda kompyuter savodxonligi keng qamrovli

tushuncha bo‘lib, o‘z ichiga juda ham ko‘plab ko‘nikmalarni oladi. Shular ichidan o‘qituvchilar tomonidan kompyuter savodxonligiga ega bo‘lishlikning eng kerakli va zarur bo‘lgan tayanch qismini ajratib olish muhimdir.

Fan o‘qituvchilarining AKT savodxonligi bo‘yicha egallashi lozim bo‘lgan tayanch ko‘nikmalar:

- Kompyuter haqida tushunchaga ega bo‘lish va uning ishlash prinsiplarini bilish (asosiy va qo‘shimcha qurilmalari haqida ma’lumotga ega bo‘lish);
- Dasturiy ta’minot haqida bilimlarga ega bo‘lish;
- Didaktik materiallar va ishchi xujjatlarni tayyorlashda matn muxarrirlari, elektron jadvallar va boshqa amaliy dasturlar to‘plamidan foydalana olish;
- Internet tarmog‘i imkoniyatlaridan foydalanishni bilish.

Yuqorida keltirilgan ko‘nikmalar AKT savodxonligiga erishish uchun zarur bo‘lgan minimal ko‘nikmalar hisoblanadi. Bugungi kun o‘qituvchisi uchun axborot texnologiyalari uning kasb faoliyatidagi vazifalarnigina (dars rejasini tuzish, taqdimotlar yaratish, Internet tarmog‘idan o‘z faniga oid materiallarni to‘plash) bajarish uchun emas, balki o‘qitadigan fani yuzasidan didaktik materiallar yaratish, o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini tashkil etishda AKT vositalaridan foydalanish (kompyuter tarmog‘i orqali turli vazifalar berish, Internet resurslarini yaratish va ularda ta’lim materiallarini joylashtirish) uchun ham xizmat qilishi kerak.

Aloqa muzeyi

Toshkent shahrida mamlakatimizda telekommunikatsiya sohasi tashkil etilishi va rivojlanishi yo‘lini namoyish etuvchi, 400 dan ortiq turli eksponatlardan jamlangan Aloqa tarixi muzeyi o‘z faoliyatini boshladi.

Muzey qurilishi O‘zbekiston aloqa va axborotlashtrish agentligi tashabbusi bilan aloqa sohasi korxonalari hisobiga qurildi. Bir yil muddat ichida zamonaviy uch qavatli bino bunyod etildi, unda milliy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi yutuqlar va rivojlanish bosqichlari keng ekspozitsiyasi joylashtirildi. Muzey kolleksiyasini to‘plashda o‘zi uchun qimmatli tarixiy buyumlarni xolisona taqdim etib jamoatchilik ham o‘z hissasini qo‘shdi.

Uch qavatli muzey turli ekspozitsiyalarga boy: misol uchun yuqorida tasvirlangan, bir necha yuz yillar davomida foydalanilgan pochta aravasi maketi birinchi qavatda joylashtirilgan. Maket doimo o'z ishining ustalari deb hisoblangan Qo'qonlik hunarmandlar tomonidan haqiqiy kattaligida tayyorlangan. Bundan tashqari, muzeyning shu qavatida mutaxassislar, olimlar, tashrif buyuruvchilar o'rtasida muloqot va norasmiy uchrashuvlar hamda munozaralar o'tkazish joyi tashkil etilgan.

Ikkinchi qavatda muzey kolleksiyasining asosiy qismi joylashgan. Bu yerda O'zAAA tarkibiga kiruvchi sohalar yuqori texnologik korxonalari hamda O'zbekistonning yetakchi mobil aloqa operatorlari ekspozitsiyalari tomoshabinlarga taqdim etiladi. Milliy AKT sohasini yaratish yo'li namoyish etilgan — telekommunikatsiya texnologiyalarining tarixiy rivojlanishi shajarasi eng asosiy eksponat hisoblanadi.

«O‘zbekiston pochta» stendlarida Temuriylar davridan boshlab, uning zamonaviy rivojlanish bosqichigacha bo‘lgan davri o‘zbek pochta-sining tashkil topishi taqdim etilgan. Misol uchun, qo‘riqlashda gulxan, tutun va quyosh nuri yordamida olinadigan signal xabarlaridan foydalanilgan qadimiy qal’a maketini ko‘rish mumkin. Bundan tashqari, pochta-chilar turli tarixiy davrlarda foydalangan asboblari va maxsus kiyimlari o‘zgarib borishini kuzatish mumkin. Masalan, stendlarda o‘tgan asr boshlarida pochta-chilar haltasi, 1916-yil pochta xizmatchilari kiyimlari predmetlari, muhrlar namunalari, griflar, shtempellar namoyish etilgan.

1992-yil 26-avgust kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov tomonidan O‘zbekiston hududida birinchi mobil aloqasi amalga oshirilgan mobil telefoni muzey ekspozitsiyasi nodir eksponatlaridan biri hisoblanadi. Shunday qilib, ushbu mobil apparati O‘zbekistonda IT-industriyasi jadal rivojlanayotgan segmentlaridan biri rivojlanishida birinchi qadam bo‘lib qoldi. Bundan tashqari, milliy mobil aloqa operatorlari stendlarida mamlakatda mobil aloqa paydo bo‘lgan paytdan foydalanilgan turli standart mobil telefonlari joylashtirilgan.

1976-yil 24-avgust kuni oyga lunoxod tushirilgan, uning uskunalaridan bir qismi O‘zbekistonning «Koinot» korxonasida tayyorlangan. Ushbu apparatning modeli ham muzey ekspozitsiyasini to‘ldirdi. Bugungi kunda ham korxona qishloq hududlari uchun mini-ATS’lar va ekspozitsiyalarda taqdim etilgan raqamli tyunerlar kabi yuksak texnologik mahsulotlar ishlab chiqarish bilan o‘z an’analari davom ettirmoqda.

O'zbekistonda telefon aloqasi rivojlanishi aks ettirilgan stand juda qiziqarli. Ekspozitsiyada mamlakatda asr boshidan foydalanilgan telefon modellari joylashtirilgan. Ularning ba'zilar ishlab chiqarilganligiga 60 yildan ko'p bo'lgan bo'lsa ham ularning barchalari telefon tarmog'iga ulangan va har bir istovchi ularning xizmatidan foydalanishi mumkin. Muzeyning yana bir e'tiborga loyiq eksponati — bu O'zbekistonda mustaqillik yillarida chiqarilgan pochta markalari hamda XIX asr boshlariga mansub kartochkalar va otkritkalari kolleksiyasi hisoblanadi.

Uskunalaridan tashqari 1991-yildan boshlab aloqa va axborotlashtirish sohasidagi qonunchilik hujjatlari namunalari, avvalgi yillar qoidolari hamda hujjatlar namunalari ekspozitsiyada katta o‘rin egallagan. Muzey kolleksiyasining interfaol tarkibiy qismini ham ko‘rsatib o‘tish lozim — raqamli terminallar, ularda muzeyni qurish va uning kolleksiyasini yaratish barcha bosqichlari haqida videofilmni tomosha qilish mumkin.

Xronologiya, tarixiy ahamiyati

Tarixni anglab yetish uchun asosiy manbalar bilan birga Yordamchi tarix fanlarini ham chuqur bilish zarur. Tarixni o`rganishda tadqiqotchi qator maxsus va yordamchi tarix fanlaridan keng ko`lamda foydalanmog`i lozim. Yordamchi tarix fanlari bir-biri bilan bog`liq, bir-birini to`ldirsa-da, ularning har birining o`z maqsad va vazifalari o`z yo`nalishi, usullari va uslublari mavjud.

Yordamchi tarix fanlarining har birining alohida fan va tadqiqot predmetiga ega. Masalan: *Xronologiya* – turli xalqlarda va turli tarixiy davrlarda vaqtni qanday hisoblashganini, ularni bir-birlari bilan qanday bog`lash, taqqoslash mumkinligini, tarixiy voqealarning sanalarini aniqlaydi. *Numizmatika* – tangalar tarixi bilan shug`ullanadi, *geneologiya* – shajara va sulolalar tarixini, *metrologiya* – uzunlik, og`irlik o`lchovlari va o`lchov birliklarini, *paleografiya* yozuvlarning paydo bo`lishi va rivojlanishini, *arxeografiya* – hujjatlarni chop etish usullari va uslublarni, *tomonimika* – joy nomlari tarixini, tarixiy geografiya - *sferagistika* – muhrlar tarixi bilan shug`ullanadi. Ushbu fanlarning har biri o`z o`rganish yo`nalishiga ega bo`lsa-da, ular bir-birlari bilan uzviy bog`langan va manbashunoslikni tashkil etadi, ular manbalarni chuqur o`rganishga qaratilgan. Mazkur fanlarni an`anaviy tarzda “Yordamchi tarix fanlari” deb ataymiz. Ular tarixni har tomonlama mukammal o`rganishga xizmat qiladi. Bugungi kunda yuqorida qayd qilingan fanlarning ko`pchiligi alohida mustaqil fanlar darajasida bo`lib, ularga nisbatan “*Maxsus tarixiy fanlar*” iborasi ko`pchilik tomonidan qabul qilingan. Bu fanlar mazmuniga ko`ra tarixning quyidagi sohalarini – ijtimoiy, iqtisodiy (savdo-sotiq, tovar pul munosabatlari, soliq, erning maydoni) siyosiy, madaniyat, san`atni o`rganadi.

Yordamchi tarix fanlari sohalariga tarixchilardan tashqari o`z tadqiqotlari bilan ekologiya, geografiya, irrigatsiya va boshqa mutaxassislar ham murojaat etadilar.

Xronologiya - yordamchi tarix fanlaridan biri bo`lib, u vaqt to`g`risidagi fandir. Xronologiya so`zi grekcha so`z bo`lib, “*xronos*” – *vaqt*, “*logos*” - fan, ya`ni

vaqtni o`rganish haqidagi fan deganidir. Xronologiya vaqtlarni o`rganish, hisoblash haqidagi fan sifatida ikki qismga bo`linadi, bular astronomik (matematik) xronologiya va tarixiy xronologiyadir. Astronomik (matematik) xronologiya osmon jismlarining siljishi to`g`risidagi aniq astronomik davrlarning vaqtini aytib berish uning vazifasi hisoblanadi.

Tarixiy xronologiya tarixiy taraqqiyot davomida vaqtni hisoblash sistemasini o`rganadi, ularning o`zaro bog`liqligini, vaqtlarni bir hisob sistemasidan ikkinchisiga aylantirish uslublarini ishlab chiqadi. Tarixiy xronologiya yuqoridagi hisoblash sistemasidan tarixiy vaqtlarni hisoblashda amalda foydalanadi va tarixiy manbalardagi sanalarning aniqligini tarixiy tahlil qiladi.

Insoniyatning xo`jalik hayotidagi ehtiyoji vaqtni hisoblash zaruratini yuzaga keltirdi. Qadimda vaqtni hisoblashda tabiatning doimiy takrorlanib turuvchi hodisasi bo`lgan sutka, tun, kun, oy fazalarining o`zgarishi, ernaing yillik aylanma harakatidan foydalanilgan. Asta-sekin vaqtni aniq hisoblashga bo`lgan ehtiyoj yuzaga keldi. Buning uchun osmon jismlar harakatini, umuman astronomiyani bilish zarur edi. Bundan tashqari yana bir vazifani, kun, oy, yillar o`rtasidagi farhlarni aniqlash zarurati ham tug`ildi. Buning uchun esa matematik hisob-kitobni puxta bilish lozim edi.

Xronologiya bilim sohasi rivojlanishiga qadimgi Yunoniston va Rim olimlari Erot Kalipp, Gipparx, Varron, Ptolomeylar katta hissa qo`shganlar.

Gipparx - (eramizgacha 190-125 yillar) birinchi bo`lib o`lchamini va undan Ergacha bo`lgan masofani aniqlagan. Uning shaxsiy kuzatuvlari natijasida quyosh yilining uzunligini deyarli aniq hisoblab chiqqan (xato 6 daqiqa). Olim o`pts uchun ulkan hisoblangan 850 ta yudduzlarning xolati

Klavdiy Ptolemey - mashhur "Almagest" asari muallifi. Asar o`rta asrlargacha astronomiyaga oid asarlarning sarasi hisoblangan. Shuningdek, Ptolemey sakkiz kitobdan iborat "Geografiya" asarining muallifi hamdir. U kartografik proektsiyalar nazariyasini ham yaratgan.

Uning "Podshohlarning xronologik jadvali" asari xronologiyaga oid muxim manba hisoblanadi.

Mundarija

So'z boshi.....	3
O'zbek tilini o'rganaman. Til-ma'naviyat ko'zgusi.....	4
Узбекский алфавит (O'zbek alifbosi).....	6
Tanlangan kasbda o'zbek tilining o'rni. Harbiy ta'lim.....	8
O'zbekiston - mening Vatanim.....	8
Dunyoda tinchlik va osoyishtalik.....	9
Dunyoning taniqli olimlari.....	12
O'zbekiston Respublikasi qurolli kuchlari.....	12
Jismoniy tarbiya va sport.....	13
Buyuk sarkardalar.....	15
Vatan himoyachilari.....	16
O'zbek badiiy san'at turlari.....	17
Ekologiya.....	24
Mustaqil Vatanimizni asra va qadrla!.....	34
Ommaviy axborot vositalarining hayotimizdagi o'rni.....	36
Globalashuv va ma'naviy tahdid.....	39
XXI asr - axborot texnologiyalari asri.....	41
Aloqa muzeyi.....	42
Xronologiya, tarixiy ahamiyati.....	48

